

DE FRYSKE MARREN

Versie college, april 2025

Kerkenvisie De Fryske Marren

Ontwerpbeleidsregel | Visie op het religieus erfgoed

DE FRYSKE MARREN

Colofon

In opdracht van gemeente De Fryske Marren opgesteld door:

Kaader kerkadvies

Kampen | Rotterdam

T. 06 2449 1848

info@kaader.nl | www.kaader.nl

Hervormde kerk in Tjerkgaast

Inhoudsopgave

Voorwoord	7

Inleiding	9

Deel A	Analyse	15
1. Overzicht kerkgebouwen		17
2. Kerkgebouwen en cultuurhistorie		30
3. Tijdlijn kerkgebouwen		37
4. Kerkgebouwen in cijfers		44
5. Klokkenstoelen en torens		52
6. Contact met kerkeigenaren		56

Deel B	Visie	63
7. Aanpak gemeente		64
8. Transformatieproces		71
9. Waarden en herbestemmen		83

Kerkenvisie De Fryske Marren

Voorwoord

Als wethouder van onze prachtige gemeente ben ik verheugd om u de kerkenvisie te presenteren. Deze visie is niet alleen een document, maar een belofte aan onze gemeenschap. Het is de belofte dat wij, als gemeente, de waarde en betekenis van onze kerkgebouwen erkennen en koesteren.

De kerken zijn meer dan stenen en mortel, ook meer dan alleen bakens in het landschap: ze staan midden in de samenleving. Ze bieden een plek voor bezinning, ontmoeting en steun. In een tijd waarin sociale cohesie soms onder druk staat, kunnen kerkgebouwen een rol spelen in het verbinden van mensen. Met deze kerkenvisie willen we niet alleen het erfgoed behouden, maar ook ruimte creëren voor nieuw gebruik en samenwerkingen.

We willen ervoor zorgen dat de belangrijkste plekken (en soms zijn dat kerkgebouwen) zoveel mogelijk voor iedereen toegankelijk blijven, ongeacht achtergrond of geloof. Daardoor kunnen deze blijven dienen als plekken van samenkomen, waar iedereen welkom is en waar nieuwe initi-

atieven kunnen ontstaan. Daarnaast zijn kerkgebouwen een symbool van onze gezamenlijke geschiedenis en cultuur en een bron van inspiratie voor de toekomst.

Het proces om te komen tot deze kerkenvisie was een gezamenlijk traject, waarin we uitgebreid overleg hebben gevoerd met kerkeigenaren en andere betrokkenen. Deze samenwerking heeft ons geholpen om een breed gedragen visie te ontwikkelen die recht doet aan de diverse belangen en behoeften binnen onze gemeenschap. Uiteindelijk gaat het wellicht niet zozeer om het document 'kerkenvisie', maar om het proces dat we in gezamenlijkheid op gang hebben gebracht en beogen te houden.

Ik nodig u uit om samen met ons deze visie te omarmen en te werken aan een gemeenschap waarin onze kerkgebouwen blijven bloeien en bijdragen aan een verbonden en vitale samenleving.

Sippy van der Meer

Wethouder gemeente De Fryske Marren

Kerkenvisie De Fryske Marren

Inleiding

Voor u ligt de Kerkenvisie van de gemeente De Fryske Marren. Deze visie richt zich op alle kerkgebouwen binnen de gemeentegrens, voorzover deze oorspronkelijk zijn gebouwd als kerkgebouw of dusdanig verbouwd. Omdat binnen de gemeente De Fryske Marren maar een beperkt aantal andere typen bedehuizen zoals bijvoorbeeld synagoges of moskeën aanwezig is, gaat het in deze visie over 'kerkgebouwen' en niet over 'bedehuizen'.

Oude kerken en hun torens bepalen de dorpsilhouetten en landschappelijke elementen zijn hiermee verweven. De kerk is in onze gemeente - als gebouw en als gemeenschap - al eeuwen aanwezig. Voor de mienskip is het kerkgebouw een vanzelfsprekende ontmoetingsplaats. Van oorsprong zijn de plek en het gebouw sterk verweven met de gelovige gemeenschap. Deze verbondenheid begint echter steeds minder vanzelfsprekend te worden: het aantal kerkelijk betrokkenen neemt af.

Het behoud van het kerkgebouw als gebouw voor de lokale gemeenschap is niet meer overal vanzelfsprekend. Dat maakt dat er vragen ontstaan over hoe het kerkgebouw kan worden behouden voor de toekomst, als het gebruik minder religieus is. Juist voor die situaties is deze kerkenvisie bedoeld.

Aanleiding

Met het landelijk programma 'Toekomst religieus erfgoed', stimuleert de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed samen met enkele partners gemeenten inhoudelijk en financieel om een eigen vormvrije 'kerkenvisie' te ontwikkelen. Ook gemeente De Fryske Marren maakte van deze regeling gebruik om een kerkenvisie op te stellen.

Hervormde kerk in Terkaple

Een detailopname van de grafsteen van Douwe van Roorda en zijn vrouw. Elisabeth de Borghreef, eigenaren van Oenemastate omstreeks het jaar 1600. Oenemastate stond noordelijk van de kerk, (Oenemawei 28). Het is - voor zover nu bekend - de grootste grafsteen in Friesland en weegt 7 á 8 ton. In 2016 is er een glasplaat over het graf aangebracht.

Probleemschets

In toenemende mate worstelen kerkeigenaren met de toekomst. Hoge kosten en minder leden en vrijwilligers stellen hen soms voor lastige vraagstukken. Het recente onderzoek 'God in Nederland' 2024 (Tienjaarlijks onderzoek door de Radboud Universiteit, HDC Centre for Religious History van de Vrije Universiteit Amsterdam en KRO-NCRV) bevestigt een bekende ontwikkeling. De religieuze betrokkenheid en het kerkbezoek dalen verder. Dit ondanks het feit dat de generatie Z iets positiever lijkt te staan tegenover religie dan de generaties daarvoor en dat diegenen die nog kerkelijk betrokken zijn, over het algemeen orthodoxer zijn dan gemiddeld. Mede door deze ontwikkelingen zijn er steeds minder financiële middelen en mensen om het kerkgebouw te behouden. Om het gebouw te behouden, is het exploitabel houden ervan essentieel. Vaak zijn de gebouwen niet geschikt voor breder gebruik naast religieus gebruik. Daarnaast vergen de gebouwen veelal veel onderhoud en voldoen ze niet aan de actuele eisen van duurzaamheid en comfort.

In de afgelopen vijftig jaar heeft ongeveer een derde van de kerkgebouwen in Nederland een nieuwe bestemming gekregen. Naar verwachting zullen er de komende tien jaar nog meer kerkgemeenschappen onvoldoende draagkracht hebben om op de oude voet door te gaan. Sommige kerken zullen hun deuren moeten sluiten. Dit zijn vaak emotioneel ingrijpende processen voor kerk

gemeenschappen. Maar ook voor de (dorps)gemeenschap. Want een kerkgebouw is niet alleen een geloofsplek, maar ook een ontmoetingsplek voor dorpsgenoten, een herkenningspunt van ver en een centraal middelpunt van het dorp.

Situatie De Fryske Marren

De gemeente De Fryske Marren telt 59 kerkgebouwen. Daarnaast zijn er ook nog 17 klokkenstoelen en twee kerktorens zonder kerkgebouw. Binnen de gemeente is een breed palet te vinden. Er zijn - zoals vaak in Friesland - eeuwenoude dorpskerkjes op een verhoging, grote neogotische katholieke kerkgebouwen, eenvoudige, kleine gereformeerde zaalkerkjes en moderne kerken. Ook telt de gemeente een voormalige synagoge en een voormalige moskee.

41 gebouwen zijn nog steeds plekken van geloof en in actief kerkelijk gebruik. Dit zijn geloofsgemeenschappen met een rol die bijdraagt aan de vitaliteit van dorpsgemeenschappen.

Doel

Als een kerkgebouw wordt onttrokken aan de eredienst en dus een nieuwe functie moet krijgen, ontstaat er vaak een moeizame discussie. Wat mag er wel, wat mag er niet? Welk gebruik is er mogelijk? Wie bepaalt dat eigenlijk? De kerkervisie gaat deze vragen niet op voorhand beantwoorden, maar anticipeert hier wel op.

Tijdens het proces van het opstellen van deze kerkervisie is het gesprek tussen gemeente en kerken op gang gebracht. In gezamenlijkheid met de kerkeigenaren wordt gekeken naar de toekomstverwachting, worden verwachtingen over en weer uitgesproken en wordt vroegtijdig gezamenlijk opgetrokken richting toekomst.

Het doel van de kerkervisie is vierledig:

1. Het behouden en creëren van een mooie en zinvolle leefomgeving, gericht op de rol die het religieus erfgoed hierin kan spelen;
2. Het in gezamenlijkheid ontwikkelen van een duurzame strategie voor (leegkomende) kerkgebouwen;
3. Het creëren van meer bewustwording van de waarde van religieus erfgoed en de mogelijk toekomstige problematiek rond de kerkgebouwen voor kerkeigenaren, gemeente en de inwoners van De Fryske Marren;
4. Het bieden van handvatten voor het behoud van de kerkgebouwen.

Voor wie

Deze kerkervisie is gemaakt voor en in samenspraak met de huidige kerkeigenaren, maar ook bedoeld voor toekomstige eigenaren of gebruikers. Uiteindelijk gaat het wellicht helemaal niet zozeer om het document 'kerkervisie', maar om het proces wat we in gezamenlijkheid op gang brengen en beogen te houden. Ook het proces om te komen tot de kerkervisie bestond voor een deel uit het raadplegen van de kerkeigenaren en andere betrokkenen.

Wat is een kerkervisie?

Het begrip kerkervisie is een door het rijk geïntroduceerde algemene term voor een toekomstvisie op religieuze kerkgebouwen binnen een gemeente. Het gaat daarbij om de gebouwen.

De vorm waarin deze visie wordt opgesteld, is vormvrij en verschilt per gemeente en per situatie.

Een kerkervisie geeft in ieder geval inzicht in de nog aanwezige van oorsprong als zodanig gebouwde kerkgebouwen in een gemeente. Hier horen dus bijvoorbeeld ook moskeeën en synagogen bij.

Een kerkervisie wordt veelal in samenspraak met de religieuze gemeenschappen opgesteld. Zij biedt inzicht in de toekomstverwachtingen rond het gebruik van de kerkgebouwen. Ook biedt zij vaak inhoudelijke of procesmatige kaders waarbinnen de toekomst van de gebouwen vorm zou kunnen krijgen.

Kaders

De kerkenvisie gaat over 'kerkgebouwen', maar wat verstaan we daar onder?

1. Als kerkgebouw wordt betiteld een gebouw dat doelbewust als gebedshuis is gebouwd, ongeacht de denominatie. Dus ook bijvoorbeeld een moskee wordt meegenomen in de visie.
2. Gebouwen zoals dorpshuizen en dergelijke die niet specifiek als gebedshuis zijn gebouwd, maar waar sommige kerkgenootschappen hun vieringen houden, worden niet meegenomen in de visie.
3. Ook andere categorieën religieus erfgoed, zoals kerktorens, klokkenstoelen, kerkhoven en pastorieën worden niet primair meegenomen in de visie.
4. Zowel het exterieur als het interieur, maar ook de omgeving waar het kerkgebouw in staat, wordt meegenomen in de visie. Naast het kerkgebouw zelf, is namelijk zijn directe en historische omgeving ook van belang.
5. Monumentale en niet-monumentale kerkgebouwen worden meegenomen. Ook de niet-monumentale kunnen van grote betekenis zijn.
6. Omdat de toekomst onzeker is en de ontwikkelingen soms heel snel gaan, worden alle nog in gebruik zijnde kerkgebouwen meegenomen.

Inhoud en leeswijzer

De Kerkenvisie bestaat uit twee delen.

Deel A bevat de analyse.

Het is belangrijk om eerst een analyse van het kerkenlandschap van De Fryske Marren te doorlopen, zodat de huidige situatie van het kerkenlandschap gedetailleerd in kaart is. Pas dan is er een goede basis om visie op te vormen.

Deel A start met een overzicht van alle kerkgebouwen in de gemeente. Daarna volgt in hoofdstuk 2 een beschrijving van de cultuurhistorie van de kerkgebouwen. Dit hoofdstuk schetst een bredere context en schrijft ook over kerkgebouwen die inmiddels gesloopt zijn.

Het derde hoofdstuk bevat een tijdlijn waarbij alle huidige kerkgebouwen in groepen worden geplaatst, per bouwperiode. Hoofdstuk 4 is een statistisch overzicht van de kenmerken van de kerkgebouwen.

Hoofdstuk 5 gaat over klokkentorens en vrijstaande torens. Ook al blijven deze gebouwen in deze kerkenvisie verder buiten beschouwing, toch zijn ze een belangrijk en uniek onderdeel van het kerkenlandschap van De Fryske Marren.

Hoofdstuk 6 bevat de belangrijkste uitkomsten van gesprekken en bijeenkomsten met kerkeigenaren.

Maquette in de Grutte Tsjerke in Sloten

Deel B bevat de visie op de kerkgebouwen.

Dit deel begint in hoofdstuk 7 met de aanpak van de gemeente zelf. Dit hoofdstuk bevat algemene uitgangspunten, die vervolgens worden uitgewerkt in de daarna volgende hoofdstukken.

Hoofdstuk 8 bevat een stappenplan voor het transformatieproces dat in gezamenlijkheid door kerkeigenaren en gemeente wordt doorlopen.

Hoofdstuk 9 gaat over waarden en herbestemming. In dit hoofdstuk wordt een eerste, concrete aanzet gedaan net het in kaart brengen van de belangrijkste waarden van elk kerkgebouw in de gemeente. Daarvoor zijn de kerkgebouwen ondergebracht in vier groepen met elk eigen gebouwkenmerken en herbestemmingsindicatoren.

DEEL A Analyse

Hoofdstuk 1

Overzicht kerkgebouwen

Inleiding

In dit hoofdstuk is een beeldende inventarisatie gemaakt van alle kerkgebouwen die in de gemeente De Fryske Marren staan.

De inventarisatie geeft een mooi overzicht van de rijkdom die de gemeente op dit gebied kent en hoe de kerkgebouwen op de verschillende plaatsen in de gemeente. Dit overzicht vormt het begin van het deel 'Analyse'.

Inhoud

Dit hoofdstuk bestaat uit drie delen: een kerkenkaart, een beeldoverzicht en een gegevenslijst. Op de kerkenkaart zijn in kleuren en symbolen de belangrijkste eigenschappen van elk kerkgebouw weergegeven, zoals de bouwperiode en de oorspronkelijke kerkelijke gezindte en het huidige gebruik. Zo wordt de diversiteit van het kerkenlandschap van De Fryske Marren zichtbaar.

Het beeldoverzicht bevat een foto van het exterieur en het interieur, voor zover aanwezig.

De gegevenslijst bevat nadere informatie over elk kerkgebouw, zoals onder andere het adres en de eventuele monumentenstatus van zowel het gebouw als van het orgel.

Grutte Tsjerke in Sloten

Kerkenkaart De Fryske Marren

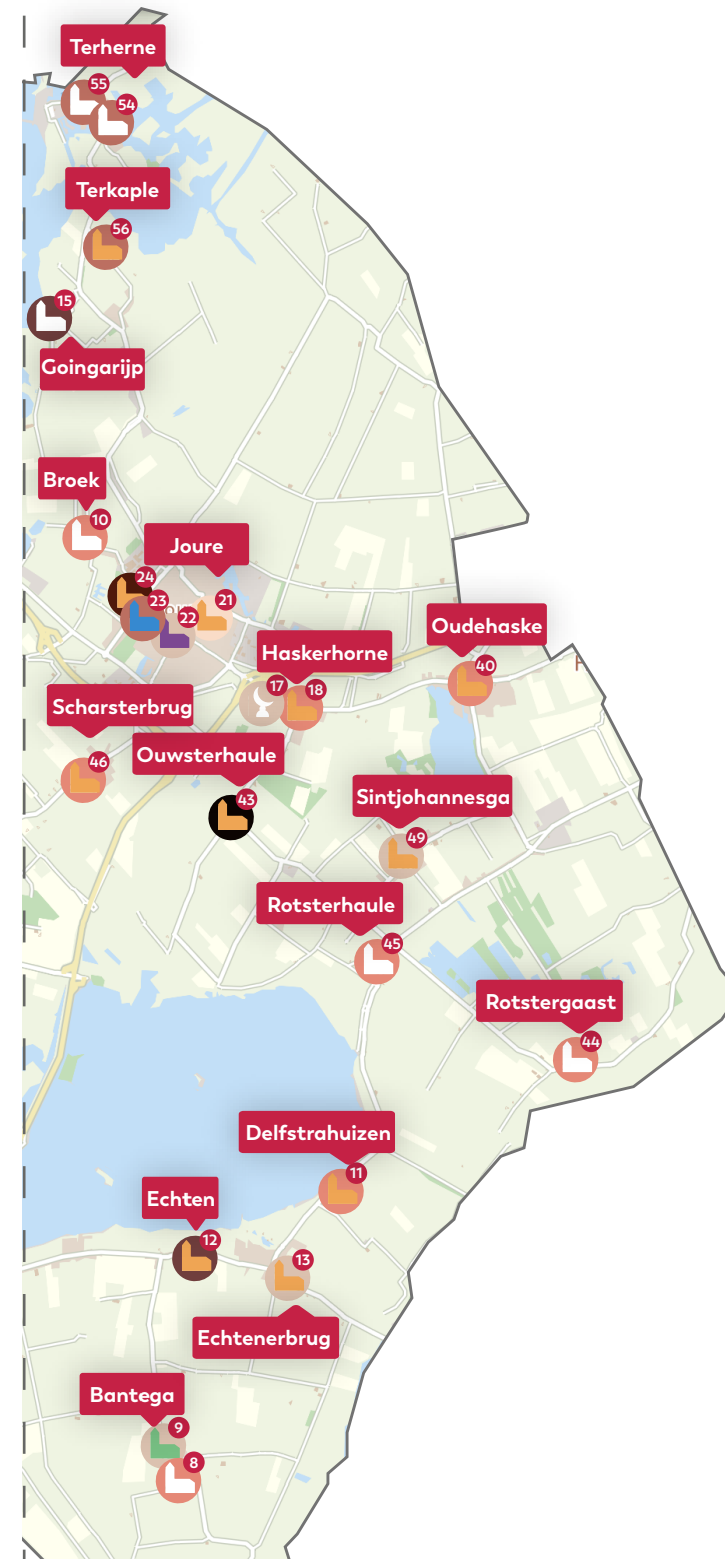
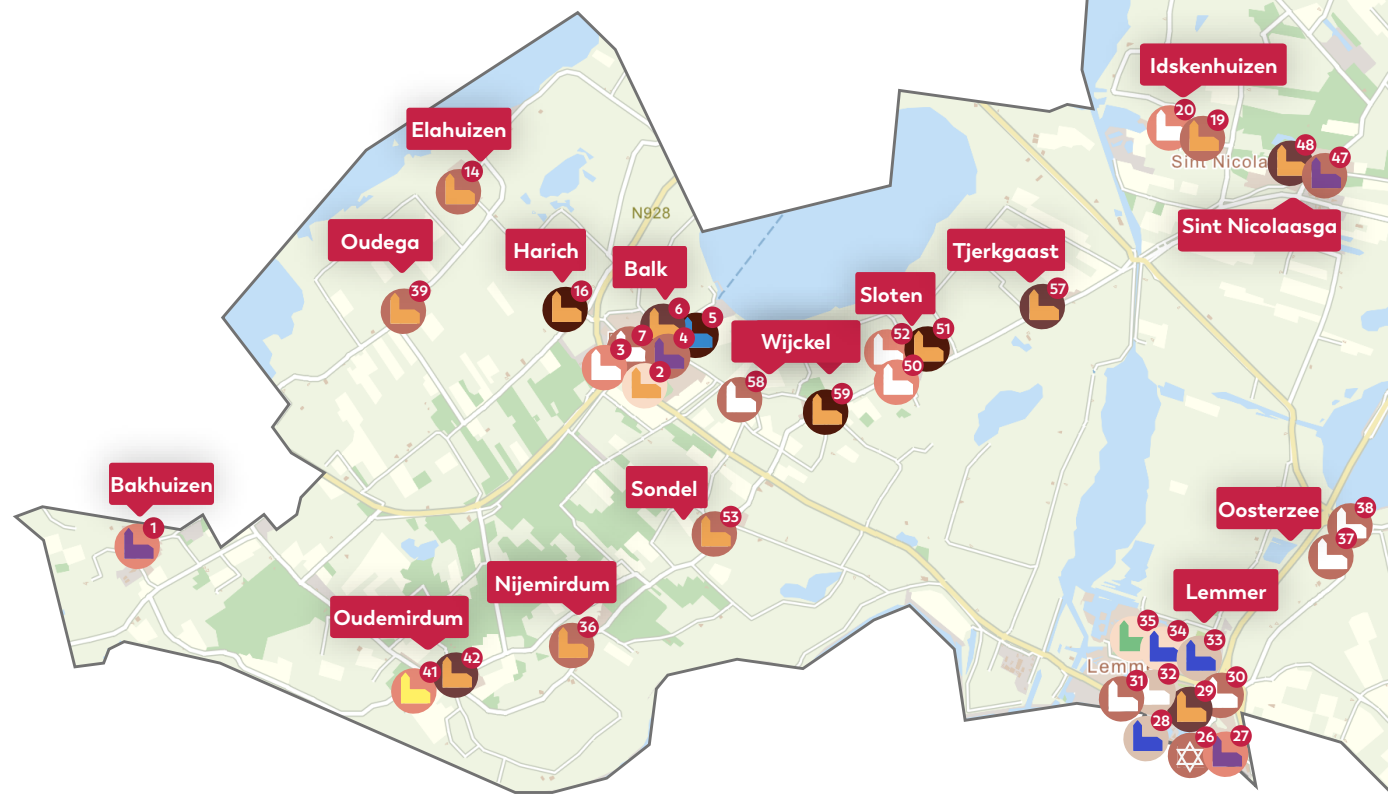
Religie

Huidig gebruik

Bouwperiode

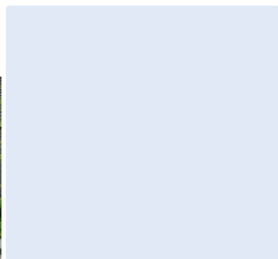
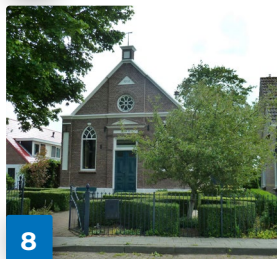
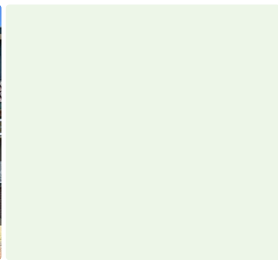
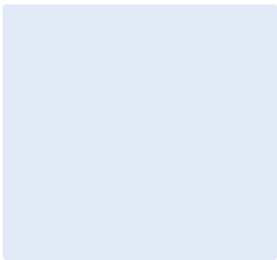
Nr	Plaats	Huidige naam	Huidige functie	Denominatie	Bouwjaar	Monument	RM orgel
1	Bakhuizen	Sint Odulphuskerk	Kerk	Rooms-Katholiek	1914	GM	
2	Balk	De Paadwizer	Kerk	PKN - Gereformeerd	1982	-	
3	Balk	vm Gereformeerde Kerk	Horeca	vm. Gereformeerd	1920	*BD	
4	Balk	Sint Ludgeruskerk	Kerk	Rooms-Katholiek	1883	RM	orgel
5	Balk	Doopsgezinde Kerk	Kerk	Doopsgezind	1863	GM	
6	Balk	It Breahûs	Kerk	PKN - Hervormd	1728	RM	orgel
7	Balk	vm Doopsgezinde Kerk	Woonhuis	vm. Doopsgezind	1862	*BD	
8	Bantega	vm Hervormde Kerk	Woning	vm. Hervormd	1916	GM	
9	Bantega	Rehobothkerk	Kerk	VEG	1947	-	
10	Broek	Broekster Tsjerke	Sociaal-cultureel	vm. Hervormd	1913	-	
11	Delfstrahuizen	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1908	GM	
12	Echten	Laurenkerk	Kerk	PKN - Hervormd	1757	RM	orgel
13	Echtenerbrug	Kruiskerk	Kerk	PKN - Gereformeerd	1955	-	
14	Elahuizen	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1864	RM	orgel
15	Goingarijp	Hervormde Kerk	Sociaal-cultureel	vm. Hervormd	1770	RM	
16	Harich	Hervormde Kerk	Sociaal-cultureel	vm. PKN - Hervormd	1663	RM	
17	Haskerhorne	Moskee Kamp Wyldemerk	Opslagloods	vm. Moluks Islamitisch	1956	-	
18	Haskerhorne	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1913	RM	orgel
19	Idskenuizen	Gereformeerde Kerk	Kerk	PKN - Gereformeerd	1889	-	
20	Idskenuizen	vm Hervormde Kerk	Bedrijf (zeilschool)	vm. Hervormd	1935	-	
21	Joure	De Oerdracht	Kerk	PKN - Gereformeerd	1995	-	
22	Joure	Sint Mattheuskerk	Kerk	Rooms-Katholiek	1953	VGM	
23	Joure	Doopsgezinde Kerk	Kerk	Doopsgezind	1824	RM	orgel
24	Joure	Hobbe van Baerdt tsjerke	Kerk	PKN - Hervormd	1644	RM	
25	Langweer	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1777	RM	orgel
26	Lemmer	vm Synagoge	Woonhuis	vm. Joods	1820	GM	
27	Lemmer	Heilige Willibrorduskerk	Kerk	Rooms-Katholiek	1901	GM	
28	Lemmer	Nieuw Apostolische Kerk	Kerk	Nieuw Apostolische Kerk	1963	-	
29	Lemmer	Tsjerke oan it Dok	Kerk	PKN - Hervormd	1716	RM	orgel
30	Lemmer	vm Gereformeerde Kerk	Sociaal-maat-schap.	vm. PKN - Gereformeerd	1889	GM	
31	Lemmer	vm Levend Licht Kerk	Bedrijf	vm. Evangeliegemeente	1877	GM	
32	Lemmer	vm Baptistenkerk	Woning	vm. Baptisten (Vrij)	1953	-	

Nr	Plaats	Huidige naam	Huidige functie	Denominatie	Bouwjaar	Monument	RM orgel
33	Lemmer	Apostolisch Genootschap	Kerk	Apostolisch Genootschap	1963	GM	
34	Lemmer	Koninkrijkszaal	Kerk	Jehovah's Getuigen	1980±	-	
35	Lemmer	Rehobothkerk	Kerk	Baptisten (Vrij)	1982	-	
36	Nijemirdum	De Hoekstien	Kerk	PKN - Gereformeerd	1899	-	
37	Oosterzee	vm Gereformeerde Kerk	Bedrijf	vm. Gereformeerd	1888	-	
38	Oosterzee	Martinuskerk	Woning	vm. Hervormd	1860	RM	orgel
39	Oudega	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1850	RM	orgel
40	Oudehaske	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1906	RM	orgel
41	Oudemirdum	Boskerk	Kerk	Gereformeerde Gemeente	1933	-	
42	Oudemirdum	De Fontein	Kerk	PKN - Hervormd	1790	RM	orgel
43	Ouwsterhaule	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1400-1500	RM	orgel
44	Rotstergaast	vm Hervormde kerk	Gemeen-schapshuis	vm. Hervormd	1928	VGM	
45	Rotsterhaule	Apostolisch Genootschap	Woonhuis	vm. Apostolisch Genoot-schap	1920	-	
46	Scharsterbrug	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1914	VGM	
47	Sint Nicolaasga	Sint Nicolaaskerk	Kerk	Rooms-Katholiek	1887		orgel
48	Sint Nicolaasga	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1721	RM	orgel
49	Sintjohannesga	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1963	-	
50	Sloten	vm Gereformeerde Kerk	Woonhuis	vm. Gereformeerd	1930	GM	
51	Sloten	Grutte Tsjerke	Kerk	PKN - Hervormd	1647	RM	orgel
52	Sloten	Sint Fredericuskerk	In transitie	vm. Rooms-Katholiek	1934	RM	
53	Sondel	Hervormde Kerk Us Haven	Kerk	PKN - Hervormd	1870	RM	orgel
54	Terherne	vm Hervormde Kerk	Sociaal-cultureel	vm. Hervormd	1875	VGM	
55	Terherne	vm Doopsgezinde Kerk	Sociaal-cultureel	vm. Doopsgezind	1865	RM	orgel
56	Terkaple	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1854	RM/ VGM	
57	Tjerkgaast	Hervormde Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1703	RM	orgel
58	Wijckel	vm Gereformeerde Kerk	Bedrijf	vm. Gereformeerd	1889	-	
59	Wijckel	Vaste Burcht Kerk	Kerk	PKN - Hervormd	1671	RM	orgel

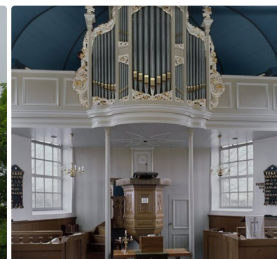
RM: Rijksmonument GM: Gemeentelijk monument VGM: Voorbeschermd Gemeentelijk monument

*BD: Geen monument, wel beschermd dorpsgezicht

1	Bakuizen	Sint Odolphuskerk	5	Balk	Doopsgezinde Kerk
2	Balk	De Paadwizer	6	Balk	It Brea'hûs
3	Balk	vm Gereformeerde Kerk	7	Balk	vm Doopsgezinde Kerk
4	Balk	Sint Ludgeruskerk	8	Bantegavm	Hervormde Kerk

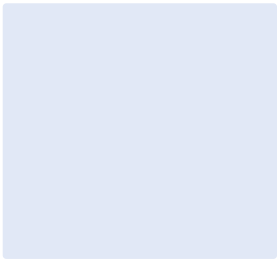

9	Bantega	Rehobothkerk	13	Echtenerbrug	Kruiskerk
10	Broek	Broekster Tsjerke	14	Elahuizen	Hervormde Kerk
11	Delfstrahuizen	Hervormde Kerk	15	Goingarijp	Hervormde Kerk
12	Echten	Laurenskerk	16	Harich	Hervormde Kerk

17

21

18

22

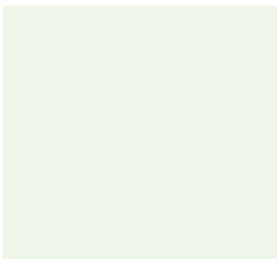
19

23

20

24

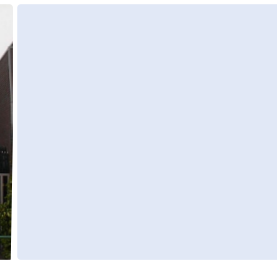
25

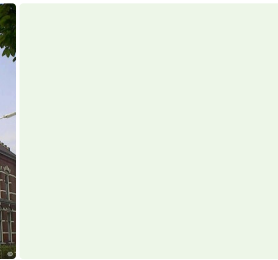
29

26

30

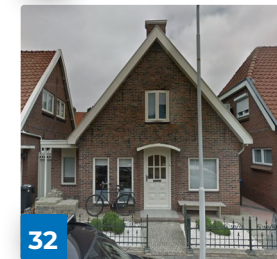
27

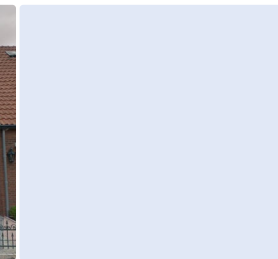
31

28

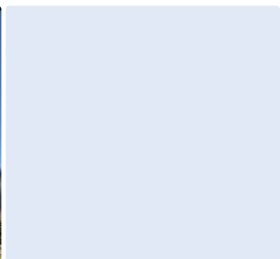
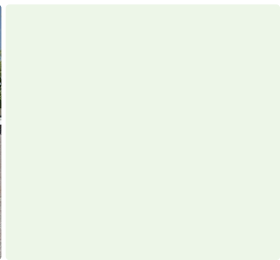
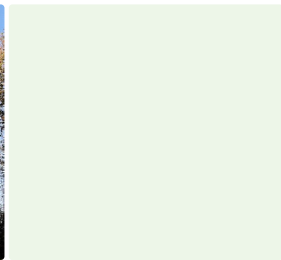
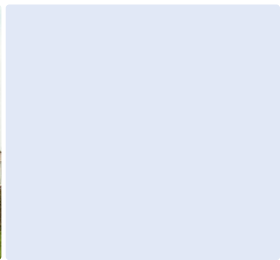
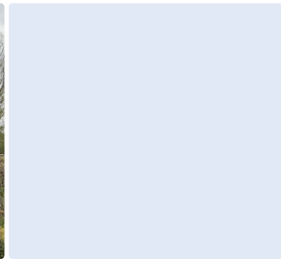
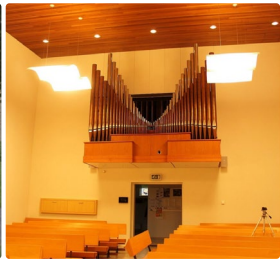
32

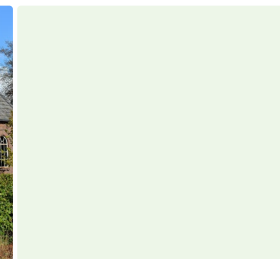
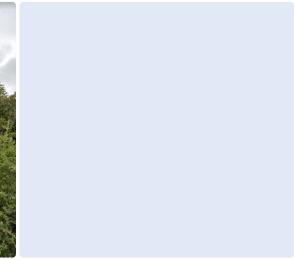
17	Haskerhorne	Moskee Kamp Wyldemerk	21	Joure	De Oerdracht
18	Haskerhorne	Hervormde Kerk	22	Joure	Sint Mattheuskerk
19	Idskenhuizen	Gereformeerde Kerk	23	Joure	Doopsgezinde Kerk
20	Idskenhuizen	vm Hervormde Kerk	24	Joure	Hobbe van Baerdt tsjerke

25	Langweer	Hervormde Kerk	29	Lemmer	Tsjerke oan it Dok
26	Lemmer	vm Synagoge	30	Lemmer	vm Gereformeerde Kerk
27	Lemmer	Heilige Willibrorduskerk	31	Lemmer	vm Levend Licht Kerk
28	Lemmer	Nieuw Apostolische Kerk	32	Lemmer	vm Baptistenkerk

33	Lemmer	Apostolisch Genootschap	37	Oosterzee	vm Gereformeerde Kerk
34	Lemmer	Koninkrijkszaal	38	Oosterzee	Martinuskerk
35	Lemmer	Rehobothkerk	39	Oudega	Hervormde Kerk
36	Nijemirdum	De Hoekstien	40	Oudehaske	Hervormde Kerk

41	Oudemirdum	Boskerk	45	Rotsterhaule	vm Apostolisch Genootschap
42	Oudemirdum	De Fontein	46	Scharsterbrug	Hervormde Kerk
43	Ouwsterhaule	Hervormde Kerk	47	Sint Nicolaasga	Sint Nicolaaskerk
44	Rotstergaast	vm Hervormde kerk	48	Sint Nicolaasga	Hervormde Kerk

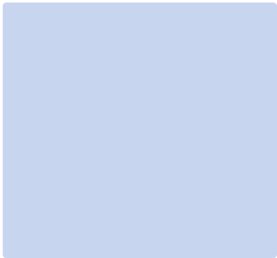

49

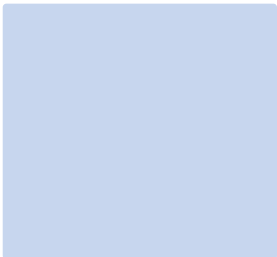
50

51

52

53

54

55

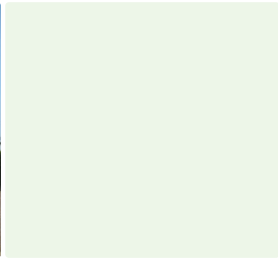
56

57

58

59

49	Sintjohannesga	Hervormde Kerk	53	Sondel	Hervormde Kerk Us Haven
50	Sloten	vm Gereformeerde Kerk	54	Terherne	vm Hervormde Kerk
51	Sloten	Grutte Tsjerke	55	Terherne	vm Doopsgezinde Kerk
52	Sloten	Sint Fredericuskerk	56	Terkaple	Hervormde Kerk

57	Tjerkgaast	Hervormde Kerk
58	Wijckel	vm Gereformeerde Kerk
59	Wijckel	Vaste Burcht Kerk

Hoofdstuk 2

Kerkgebouwen en cultuurhistorie

Inleiding

Dit tweede hoofdstuk van de analyse gaat over de cultuurhistorie van de kerkgebouwen en andere bedehuizen in de gemeente De Fryske Marren. Het gaat over kerkgebouwen die vandaag de dag nog resteren. De geschiedenis van de kerkgebouwen in dit gebied gaat echter nog verder terug. Veel kerkgebouwen in dit gebied hebben oudere, veelal middeleeuwse voorgangers op dezelfde plek. Dit betekent dat er wellicht nog allerlei bouwhistorische en archeologische resten te vinden zijn op deze eeuwenoude, religieuze plekken.

Dit hoofdstuk is een chronologische beschrijving van de kerkbouw in de gemeente, op hoofdlijnen, binnen de cultuurhistorische context van de Friese Meren. Dit hoofdstuk is ingedeeld in vijf tijdspannen. Deze vijf perioden keren vaker terug in deze kerkenvisie, onder andere in de tijdlijn van hoofdstuk 3.

Periode 1 | Tot 1800

Friese kerken zijn beroemd

Kerktorens domineren het Friese landschap. Al van ver markeren de torens de dorpen in het weidse land. Hoe klein een dorp ook is, al sinds de Middeleeuwen is er in vrijwel elk Fries dorp wel een kerk te vinden. Friesland heeft daarom ook de hoogste kerkdichtheid van Europa. Zo kent de gemeente De Fryske Marren maar liefst 59 kerkgebouwen. De Protestantse Kerk is verreweg de grootste denominatie. Friesland is in het algemeen beroemd om zijn eeuwenoude, veelal romaanse kerken op terpen (11e tot 13e eeuw). Ook in het gebied van De Fryske Marren wordt al eeuwenlang gewoond en gekerkt. Toch is de historie van de kerkgebouwen anders dan in het noorden van Friesland. Dit heeft vooral te maken met de onderliggende landschappelijke structuur. In de gemeente bestaat deze voornamelijk uit veengronden, in tegenstelling tot de meer noordelijke delen van de provincie.

9e en 11e eeuw

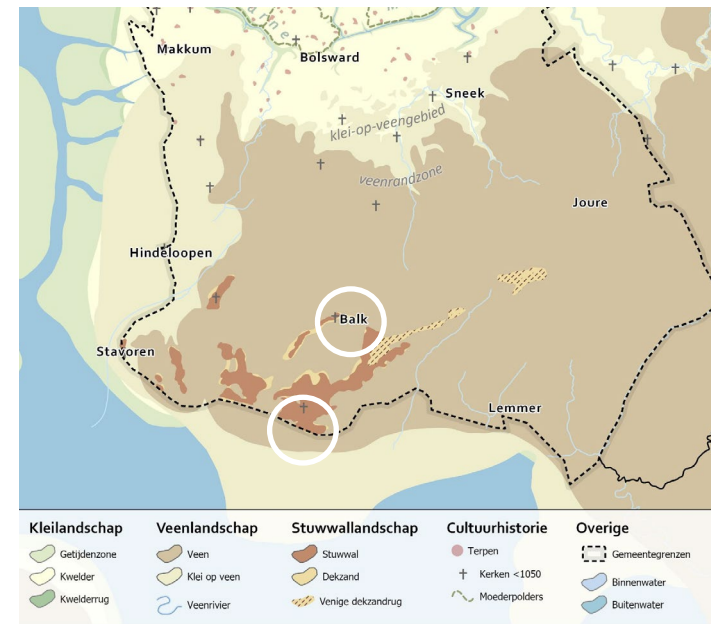
Op een kerkenkaart van de periode 850-1050 is te zien dat er in ieder geval twee kerken in het gebied staan. Dit te zien op het kaartje links onder, uit de Landschapsbiografie Súdwesthoeke¹. Het gaat om Oudemirdum en Harich, beide gelegen op hogere stuwwallen in het veenlandschap. Pas in de daaropvolgende eeuwen worden ook kerken gesticht in het veengebied. Wat dan veel voorkomt, is dat de bewoning mee opschuift het veen in en - zodra het kerkgebouw aan vervanging toe is - meeverschuift. In een inmiddels verlaten landschap blijft dan een oud kerkhof eenzaam achter. Voorbeelden hiervan zijn de voormalige, kerkloze kerkhoven van Akmarijp en Westermeer, bij Joure. De kerkenbouw in De Fryske Marren is dus letterlijk in beweging geweest.

12e tot 16e eeuw

In Ouwsterhaule staat het oudste kerkgebouw van de gemeente (zie afbeelding, rechtsonder). De kerk bevat middeleeuws metselwerk uit de 15e eeuw. Verder staan er in De Fryske Marren geen kerkgebouwen met een romaanse of gotische bouwstijl (12e tot 15e eeuw).

Wel staan er nog twee middeleeuwse kerktorens in de gemeente. Het gaat om losse torens, de bijbehorende kerk is afgebroken. De torens van Nijemirdum en Westermeer stammen vermoedelijk uit de 14e eeuw.

1. de Landschapsbiografie Súdwesthoeke gaat over de gemeenten Súdwest-Fryslân en De Fryske Marren samen en is te vinden op: defryskemarren.nl/direct-regelen/wegen-water-natuur/natuur/landschapsbiografie-sudwesthoeke/

Hervormde kerk in Ouwsterhaule

1580 (de Reformatie) tot 19e eeuw

Alle andere kerken zijn na de Reformatie gebouwd. Dit is een belangrijk kantelmoment in de kerkgeschiedenis. De Staten van Friesland verbieden in 1580 het katholieke geloof. Omdat in alle kerkgebouwen niet langer katholieke, maar protestantse diensten worden gehouden, was dit een enorme overschakeling. In de 17e en 18e eeuw worden dan ook alleen hervormde kerken gebouwd (toen nog anders geheten), twaalf in totaal. Bijzondere voorbeelden hiervan zijn de protestantse kerkgebouwen in Sloten en Joure.

Periode 2 | 19e eeuw

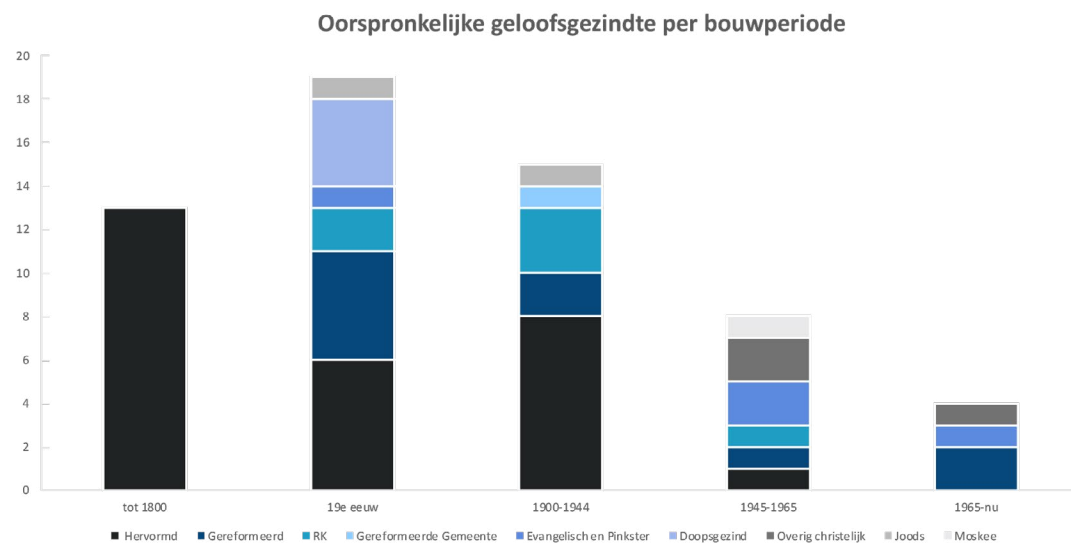
Economische bloei

In de 19e eeuw is een grote piek te zien in de kerkenbouw. Dit heeft alles te maken met de

economische bloeiperiode in de zuidwesthoek van Friesland in deze eeuw. Eerst was er de boterhandelen later kwamen de zuivelfabrieken. Dit was een ontwikkeling waarin Friesland voorop liep. De economische groei zorgde voor bevolkingsgroei en voor de bouw van nieuwe kerken.

Er worden in de tweede helft van 19e eeuw zestien kerkgebouwen gebouwd. Het gaat niet alleen om uitbreiding van het aantal kerken. De zes nieuwe hervormde kerken vervangen namelijk een ouder gebouw. Er is kennelijk geld voor het vervangen van bestaande gebouwen.

In deze eeuw ontstaat de Gereformeerde Kerk, als afsplitsing van de Hervormde kerk. Dit nieuwe genootschap bouwt vijf kerkgebouwen.

In deze periode worden ook de eerste twee katholieke kerken gebouwd, na de Reformatie. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 vormt overal in het land de start van de rooms-katholieke kerkenbouw.

Periode 3 | 1900 - 1940

Vroeg twintigste eeuwse kerkbouw

Ook in de volgende tijdsperiode, 1900-1944 bouwen de hervormden de meeste kerkgebouwen. Net als in de 19e eeuw vervangen zij oude, historische dorpskerken door nieuwe exemplaren. In totaal worden er zeven hervormde kerkgebouwen gebouwd, waaronder de kerk in Oudehaske (zie afbeelding). Het gaat om kleine zaalkerken met ingebouwde toren.

De Rooms-Katholieke kerk blijft doorgroeien in de 20e eeuw. Er worden drie nieuwe katholieke kerkgebouwen gebouwd. Het verschil met de kerken uit de tweede helft van de 19e eeuw is dat deze gebouwen veel soberder en minder rijk gedecoreerd zijn.

Daarnaast bouwen verschillende kerkgenootschappen kleine zaalkerkjes. In totaal worden er in in veertig jaar tijd veertien kerkgebouwen gebouwd.

Hervormde kerk in Oudehaske

Moskeebarak van Kamp Wyldemerk

Periode 4 | 1945 - 1965

Tweede bloeiperiode

Een tweede bloeiperiode in de kerkenbouw in De Fryske Marren is de wederopbouwperiode (1945-1965), na de eerste in de negentiende eeuw. In twintig jaar tijd worden namelijk acht kerkgebouwen gebouwd. Hierdoor neemt religieuze diversiteit verder toe met onder andere een baptistenkerk en een kerk voor de Vrije Evangelische Gemeente. Ook wordt er voor het eerst een moskee in de gemeente gebouwd. Met deze moskee heeft De Fryske Marren ook een landelijke primeur. Het is in 1956 namelijk de eerste moskee in Nederland met een minaret. De eerste moskee

is twee jaar daarvoor gebouwd in Den Haag, maar heeft geen duidelijke islamitische kenmerken zoals een minaret.

Het gaat om de moskee van het Molukse kamp Wyldemerk. Kamp Wyldemerk ligt in het bos bij Balk en was één van de Molukse woonoorden bedoeld voor de tijdelijke opvang van Molukse militairen van het Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger (Knill) en hun gezinnen. De moskee is gevestigd in een barak. Wyldemerk was in Nederland het enige woonoord voor islamitische Molukkers en dus ook de enige Molukse gemeenschap met een

moskee. De barak heeft haar religieuze functie inmiddels verloren, maar staat nog steeds in de gemeente. De barak is verplaatst naar Haskerhorne en is in gebruik door een particulier.

Periode 5 | 1966 - nu

Ontkerkelijkking

In 1995 wordt, vooralsnog, de laatste kerk in de gemeente gebouwd. Vanaf eind jaren '60 van de vorige eeuw komt -in lijn met de toenemende ontkerkelijkking- de herbestemming van kerkgebouwen op gang. Vóór die tijd heeft alleen de synagoge van Lemmer (1920) een nieuwe functie gekregen. Het gaat om gemiddeld twee tot vier gebouwen per decennium die worden herbestemd. Er is geen piek of stijgende lijn te zien. Wat opvalt is dat de monumentenstatus geen invloed lijkt te hebben op de buitengebruikstelling van kerkgebouwen.

Nieuwe functie

De meeste herbestemde kerkgebouwen zijn verbouwd tot woning, gevolgd door kerkgebouwen met een sociaal-culturele functie. Het zijn vooral hervormde en gereformeerde kerkgebouwen die zijn herbestemd. Dat is ook logisch, want dit zijn de grootste groepen kerkgebouwen in de gemeente.

Hervormde kerk in Terherne

Hobbe van Baerdtskerke in Joure

Hoofdstuk 3

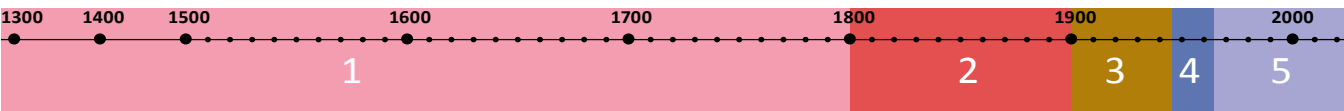
Tijdlijn kerkgebouwen

Inleiding

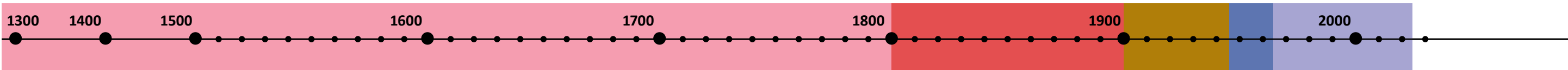
Dit derde hoofdstuk bevat een tijdlijn. Hier in zijn alle kerkgebouwen, per bouwperiode, in groepen ingedeeld. De groepen hebben een overeenkomende ontstaansgeschiedenis en gelijkende gebouwkenmerken. Dit hoofdstuk is op te vatten als een nauwkeurige uitwerking van de architectuur- en cultuurhistorische kenmerken van alle kerkgebouwen in de gemeente. Het hoofdstuk is dan ook een logisch vervolg op de meer algemene cultuurhistorische beschrijving van hoofdstuk 2.

De tijdlijn bestaat uit vijf bouwperiodes. Deze periodisering is ook op de kerkenkaart en in het vorige hoofdstuk aangehouden. Elke bouwperiode bestaat uit groepen. Elk groep is voorzien van een toelichtende tekst en van een afbeelding als voorbeeld van een kerk in de groep.

Gebouwgroepen per tijdsperiode

Periode 1 Tot 1800

Eeuwenoude dorpskerk

Eeuwenoude dorpskerken op een verhoogde plek in het weidse landschap. Het zijn kleine, eenbeukige kerkjes met een koor en een toren op een kerkhof. Ze hebben allemaal oudere, middeleeuwse voorgangers en staan op een plek met een lange religieuze historie die veelal teruggaat tot de 12e eeuw. Deze voorgangers waren van oorsprong katholiek en zijn in 1580 (de Reformatie) het eigendom geworden van de protestanten.

Vaste Burchtkerk in Wijckel

Symbolen van stedelijke trots

Kerkgebouwen in een stedelijke omgeving. Deze kerkgebouwen weerspiegelen de rijkdom in de 17e en 18e eeuw in de handelssteden Balk, Sloten, Lemmer en Joure. Er is een verschil tussen de grotere en kleinere kernen. Joure en Lemmer hebben grote kerken met hoge torens, terwijl de kerken van Sloten en Balk meer eenvoudig zijn. Al deze kerken zijn gebouwd als Hervormde kerken.

Hobbe van Baerdt Tsjerke in Joure

Periode 2 19e eeuw

Katholieke emancipatie

Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 vormt het startschot van de Rooms-Katholieke kerkenbouw. Er breekt een tijd van emancipatie aan. Dit kerkgenootschap 'herovert' zijn plaats in het publieke domein en het stadsbeeld. De gebouwen krijgen een neogotische bouwstijl, een bewuste verwijzing naar gotische kathedralen.

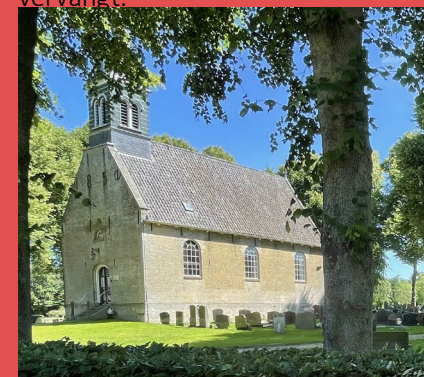

Sint Nicolaaskerk in Sint Nicolaasga

Periode 2 19e eeuw

Dorpskerk op eeuwenoude plek

In een aantal dorpen wordt in de 19e eeuw de eeuwenoude dorpskerk vervangen door nieuwbouw. De kerken refereren in uitstraling en type sterk aan hun middeleeuwse voorgangers. De gebouwen staan dus op plekken waar al eeuwenlang een kerk staat. Het kerkhof is daarom veelal ouder. De enige uitzondering in deze periode is de kerk van Oosterzee, die op een geheel nieuwe locatie is gebouwd, maar wel een oudere kerk vervangt.

Hervormde kerk in Oudega

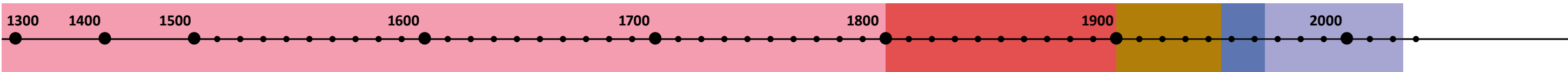
Doopsgezinde emancipatie

De doopsgezinde gemeenten maken in de 19e eeuw een bloei-periode door. Daarom worden er nieuwe kerkgebouwen gebouwd in Balk, Joure en Terherne. Het gaat om kleine zaalkerkjes met een dakruiter met een verbijzonderde voorgevel.

Doopsgezinde kerk in Joure

Periode 2 19e eeuw

Kleine zaalkerkjes

Verschillende kerkgenootschappen bouwen kleine zaalkerkjes van woonhuisformaat. Het zijn veelal gereformeerde kerken. Dit genootschap ontstaat aan het einde van de 19e eeuw als afscheiding van de Hervormde kerk. Daarnaast worden in deze periode de synagoge in Lemmer en de eerste evangelische kerk in de gemeente gebouwd.

Speciaal

De Gereformeerde kerk in Lemmer is bijzonder als prominente en zelfbewuste gereformeerde kerk. De kerk valt op door de grote omvang, het uitgesproken uiterlijk en door de hoge toren. Daarmee onderscheidt deze kerk zich van de andere gereformeerde kerken uit dezelfde periode die heel ingetogen zijn. Ook vanuit landelijk perspectief is de grootte van dit eind 19e eeuwse gereformeerde gebouw opvallend.

Vm. Gereformeerde kerk in Wijckel

Vm. Gereformeerde kerk in Lemmer

Periode 3 1900 - 1944

Dorpskerk op eeuwenoude plek

Ook het aan het begin van de 20e eeuw worden oude Hervormde dorpskerken vervangen door nieuwe exemplaren. Sommige kerkgebouwen staan op of nabij een oudere kerkhof. Het zijn kleine zaalkerken met ingebouwde toren.

Hervormde kerk in Oudehaske

Periode 3 1900 - 1944

Katholieke doorgroei

Ook in de 20e eeuw blijft de Rooms-Katholieke kerk groeien. De start van de katholieke kerkbouw aan het einde van de negentiende eeuw zet dus door. De kerken hebben wel een ander uiterlijk dan de negentiende eeuwse exemplaren. De kerken uit deze periode zijn veel soberder en minder rijk gedecoreerd zijn.

Sint Odulphuskerk in Bakhuizen

Kleine zaalkerkjes

Verschillende kerkgenootschappen bouwen kleine zaalkerkjes van woonhuisformaat. Het gaat om gereformeerde, hervormde, apostolische kerken en een kerk van de Gereformeerde Gemeente.

Vm. Gereformeerde kerk in Sloten

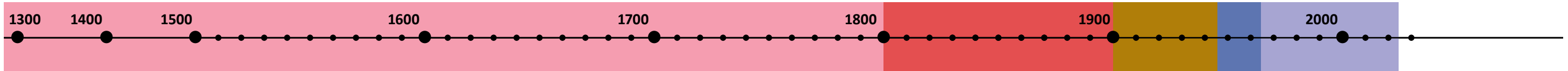
Speciaal

Twee kerken verdienen bijzondere aandacht. Allereerst de kerk van Scharsterbrug, de eerste hervormde kerk in het dorp. De kerk is bijzonder doordat het in Amsterdamse Schoolstijl is gebouwd. De tweede kerk is de rooms-katholieke kerk in Sloten in Delftse Schoolstijl. De kerk is bijzonder door de hoogwaardige esthetische kwaliteit van het ontwerp.

Hervormde kerk in Scharsterbrug

Periode 4

1945 - 1965

Hervormde dorpskerk

Deze hervormde kerken typische voorbeelden van een wederopbouwkerk. Na de Tweede Wereldoorlog worden er veel nieuwe kerken gebouwd in het hele land. Het is een tijd waarin de kerkbouw zich vernieuwt: kerken krijgen een hedendaagse architectuur. Deze kerken zijn relatief traditioneel in opzet: een kerkzaal met zadel- of schilddak en toren.

Kruiskerk in Echtenerbrug

Kleine zaalkerkjes

Verschillende kerkgenootschappen bouwen kerkjes die eruit zien als een woonhuis. Het gaat in deze periode om kerk van de Vrije Evangelische Gemeente, de Baptisten en de Nieuwe Apostolische Kerk. De kerken hebben weinig religieuze kenmerken.

Rehobothkerk in Bantega

Speciaal

Drie bijzondere kerkgebouwen:
1. De voormalige moskee barak van het Molukse kamp Wyldemerk die nu op een ander plek staat.
2. De katholieke kerk van Joure heeft een unieke neoromaanse bouwstijl met een samenhangend interieur. Daarnaast bijzonder door de combinatie van een oudere toren met een nieuwe kerk.
3. De kerk van het Apostolisch Genootschap is uniek als enige wederopbouwkerk met een moderne typologie en vormgeving.

Sint Matteuskerk in Joure

Periode 5

1965 - nu

Piramidekerk

In de naoorlogse uitbreidingswijken van Balk en Joure zijn gereformeerde kerken gebouwd. De kerken hebben een opvallende gelijkenis: een piramidevormig dak. De kerk in Joure is na brand herbouw, zoveel mogelijk naar het oude beeld. Zelfs de stoelen zijn dezelfde. Deze kerk onderscheidt zich op de niveaus 'directe omgeving' en 'interieur' in positieve zin van de kerk in Balk.

De Oerdracht in Joure

Ondergeschikte kerk

Door de toenemende ontkerkelijking worden er vanaf de jaren '70 steeds minder kerken gebouwd. De kerken die worden gebouwd hebben een ondergeschikte positie in het straatbeeld en zijn zeer sober vormgegeven. Dit zijn twee doosvormige kerken zonder toren.

Koninkrijkszaal in Lemmer

Hoofdstuk 4

Kerkgebouwen in cijfers

Inleiding

Welke lijnen zijn er te ontdekken in het kerkenlandschap van de gemeente De Fryske Marren? Langs verschillende lijnen en onderwerpen krijgen we in dit hoofdstuk inzicht in de groep van 59 kerkgebouwen. Wat valt er op als eigenschappen onderling vergeleken worden?

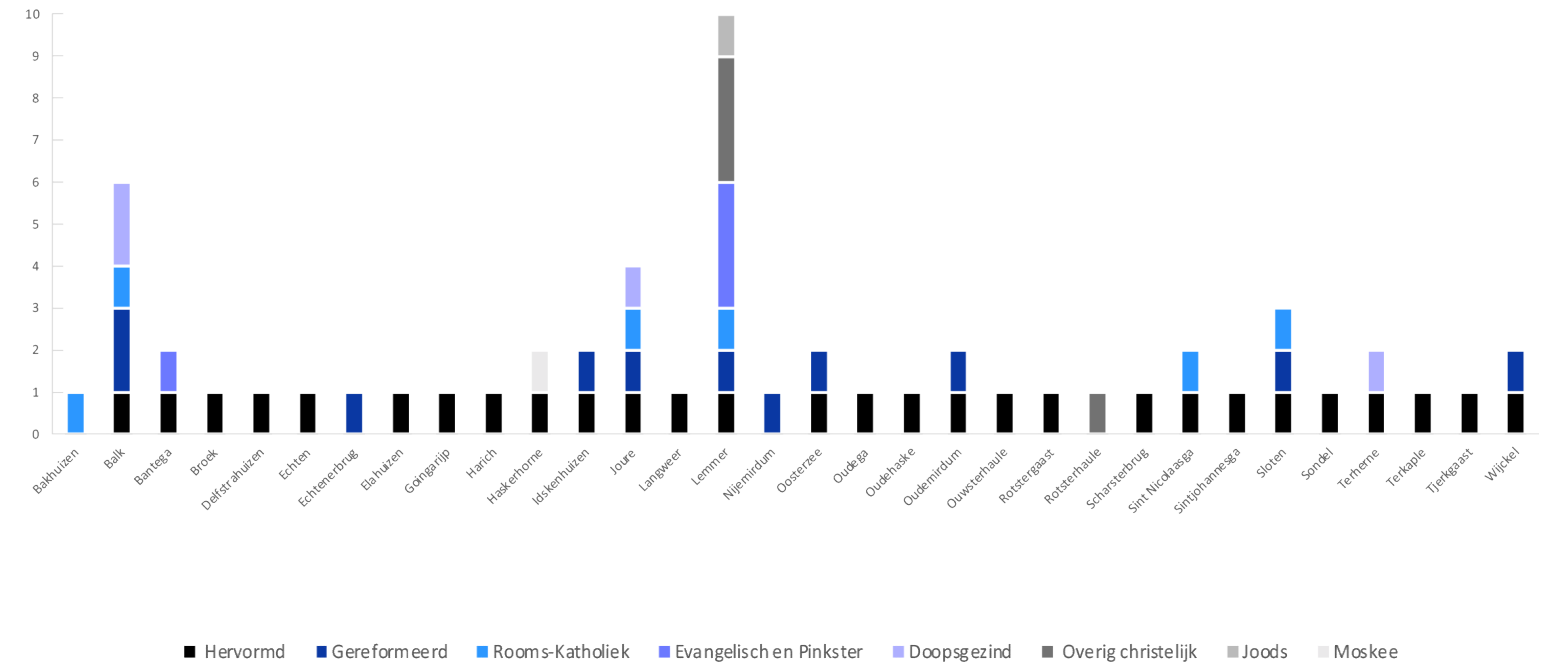
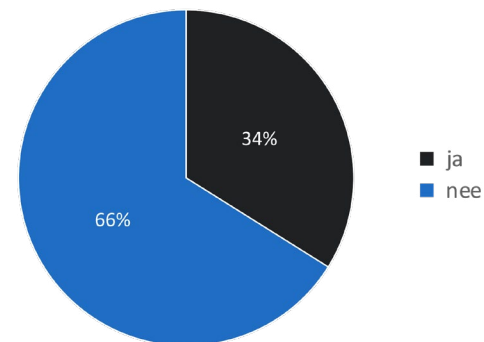
Kerken en de dorpen

Bijna elke plaats in de gemeente heeft wel een eigen kerkgebouw. Het merendeel van de dorpen heeft slechts één kerkgebouw. Acht dorpen hebben twee kerken. De plaatsen Sloten, Joure, Balk en Lemmer hebben er meer. Lemmer springt er echt uit: daar zijn maar liefst 10 kerkgebouwen te vinden. Daarna volgen Balk (6), Joure (4) en Sloten (3) op de ranglijst. Wanneer we van de kerkgebouwen de oorspronkelijke denominatie laten zien, valt op dat eigenlijk elk dorp een hervormde kerk heeft.

Oudere voorgangers kerkgebouw

Veel kerkgebouwen in de gemeente hadden een oudere voorganger op dezelfde plek. De 'kerkplek' is dus veelal ouder dan het kerkgebouw zelf. Dit geldt in de gemeente De Fryske Marren voor een derde van de kerkgebouwen. Er zijn op deze plekken waarschijnlijk onder de grond meer bouwhistorische en archeologische vondsten te verwachten.

Oudere voorganger kerkgebouw op dezelfde plek

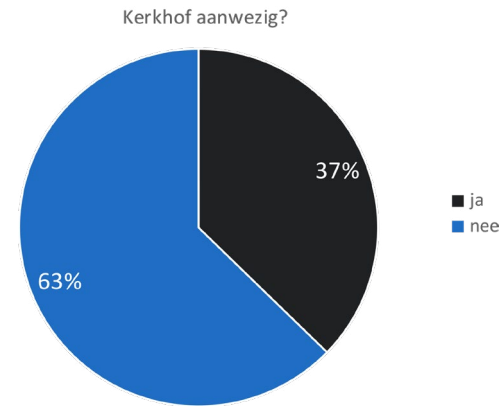

Kerkhof

Begraven om, naast of achter de kerk is een lange traditie. Bij bijna 40% van de kerkgebouwen in de gemeente is een kerkhof aanwezig. Op deze kerkhoven zijn eeuwenoude graven te vinden. Zoals al eeuwen gebruikelijk, zijn de graven naar het oosten gericht.

Hervormde kerk in Terkaple

Herbestemde kerkgebouwen

Pas vanaf de jaren '60

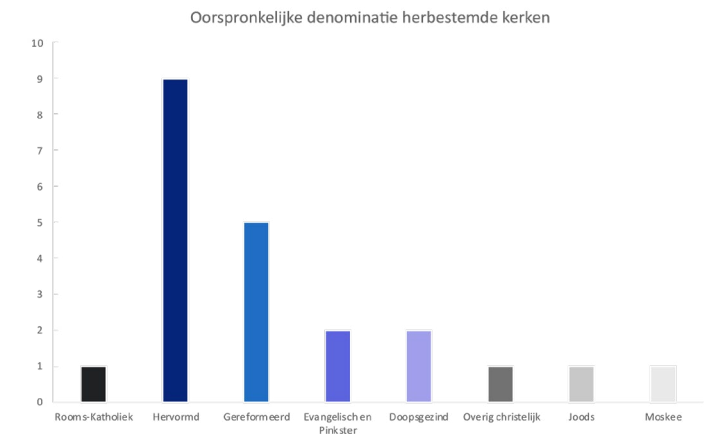
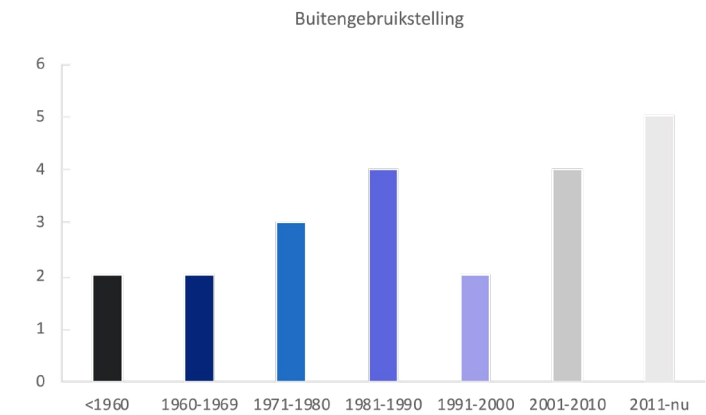
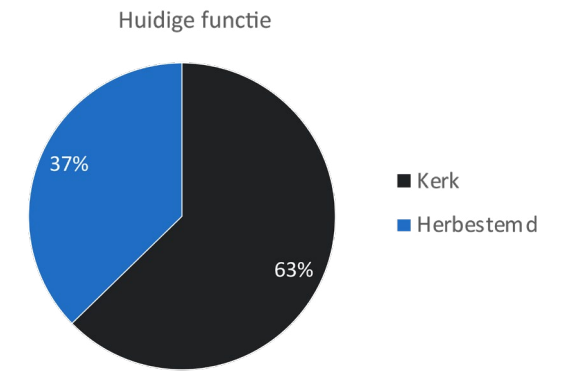
Herbestemming van (de nog bestaande) kerkgebouwen komt vanaf het midden van de jaren '60 van de vorige eeuw echt op gang. Daarvoor hebben alleen de doopsgezinde kerk in Balk (in 1863) en de synagoge in Lemmer (in 1925) een nieuwe functie gekregen. Het gaat sinds midden jaren '60 om twee tot vier gebouwen per decennium. Er is geen duidelijke piek of stijgende lijn te zien.

Een derde herbestemd

Van de huidige 59 kerkgebouwen is ongeveer tweederde nog als kerk in gebruik. Dat aantal ligt onder het landelijke gemiddelde van ongeveer 3 op de 4 kerkgebouwen dat nog een religieus gebruik kent. In dit deel van Friesland is er dus sprake van iets meer herbestemde kerken dan het landelijke gemiddelde.

Denominatie

Het zijn vooral hervormde en gereformeerde kerkgebouwen die zijn herbestemd. Op zichzelf is dat logisch: dit zijn de kerkgenootschappen met het grootste aantal kerkgebouwen. Het palet aan voormalige kerkelijke gezindten is echter veel breder dan deze twee en omvat onder andere ook een synagoge en een moskee.

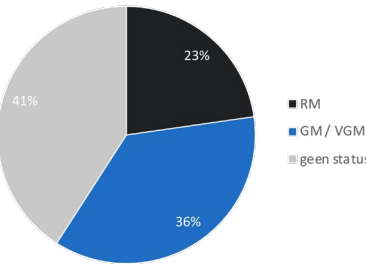
Monumentenstatus

De monumentenstatus lijkt geen substantiële invloed te hebben op de buitengebruikstelling van kerkgebouwen. De herbestemde kerkgebouwen kennen een gelijke verdeling naar monumentenstatus als kerkgebouwen in kerkelijk gebruik.

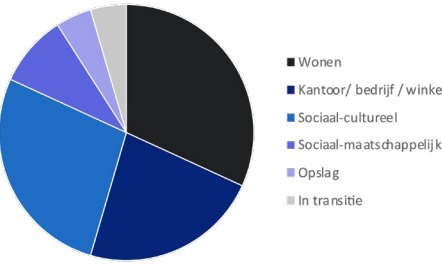
Nieuwe functie

Van de herbestemde kerkgebouwen heeft ongeveer eenderde de functie van woonhuis. Vermoedelijk heeft dit mede te maken met de relatief beperkte schaal en maat van de kerkgebouwen. Daarna volgt een sociaal-culturele bestemming als tweede en kantoor, bedrijf of winkel als derde grootste groep.

Herbestemming | Monumentenstatus

Herbestemming | Nieuwe functie

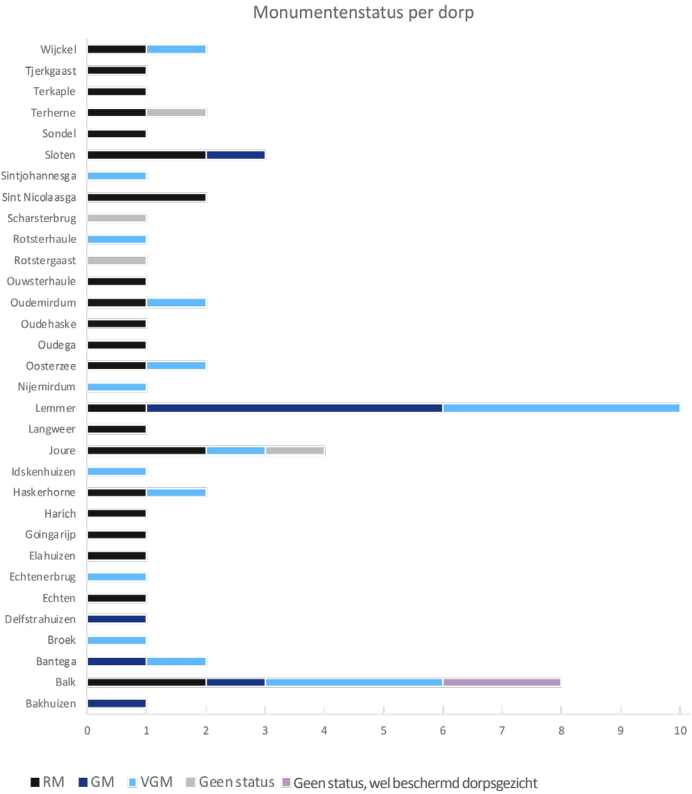
Monumenten

Veertig procent

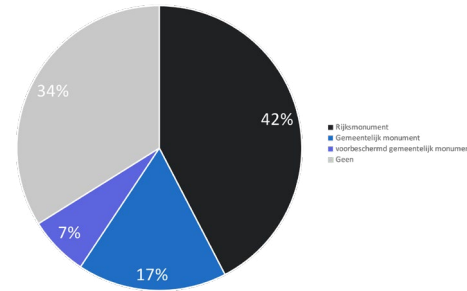
Ruim veertig procent van de kerkgebouwen in de gemeente heeft een rijksmonumentale status. Daarnaast zijn er nog enkele (voorgenomen) gemeentelijke monumenten. De rijksmonumenten staan verspreid over de dorpen. Bijna elke plaats heeft wel een rijksmonument. In de meeste gevallen is dit het centrale hervormde kerkgebouw. In Balk staan twee kerkgebouwen zonder monumentale status die wel onderdeel zijn van het beschermd dorpsgezicht.

Bouwperiode

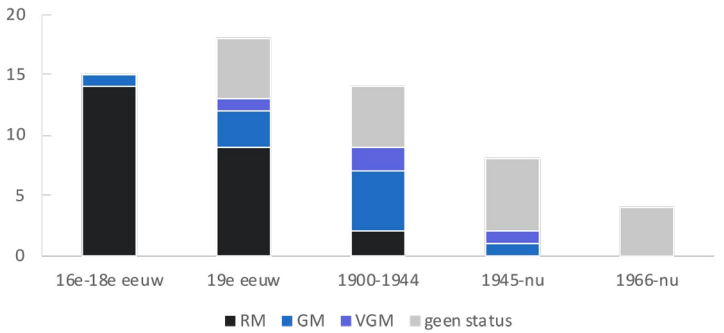
Wanneer de bouwperiode en monumentenstatus tegen elkaar worden afgezet, valt een logische verdeling op: hoe langer de tijdsperiode geleden is, destemeeer monumenten er uit die periode zijn, en destemeeer rijksmonumenten er zijn.

Monumentenstatus

Monumentenstatus per bouwperiode

Stichting tot Behoud van Rijksmonumenten DFM

De Stichting tot Behoud van Rijksmonumenten (BRM-DFM) is eigenaar van 7 kerktorens en 6 dakruiters in onze gemeente. Deze kerktorens en dakruiters waren voorheen het eigendom van de gemeente.

Hoe kan dat, dat de gemeente voorheen eigenaar was van deze kerktorens en dakruiters? Het is een overblijfsel uit de Franse tijd toen door Napoleon de scheiding tussen kerk en staat werd doorgevoerd. In de Staatsregeling van 1 mei 1798 werd vastgelegd dat voortaan alle kerkgebouwen opnieuw moesten worden verdeeld onder de verschillende

lokale kerkgenootschappen. Daarbij werd echter nadrukkelijk bepaald dat "de torens aan de kerkgebouwen gehegt, benevens de klokken, met derzelver huisingen, worden verklaard, eigendom te zijn en te blijven der Burgelijke Gemeenten, staande ten allen tijde onder dezelve beheersing en onderhoud." Napoleon was vooral geïnteresseerd in de strategische mogelijkheden van deze hoge gebouwen in het landschap. Hij wilde de militaire functie (uitkijk- en observatiepost) van de torens graag in handen van de overheid houden. Later, bij de invoering van de wet op het kadaster in 1811, speelden de kerktorens ook nog een belangrijke rol bij de landmeetkunde om Nederland in kaart te brengen. Hoewel kerk en toren als gebouw vaak een geheel vormen, werd bij een aantal kerkgebouwen in onze gemeente

het eigendom dus gesplitst over twee eigenaren, voorheen de kerkelijke en burgerlijke gemeente.

Maar hoe zijn deze kerktorens en dakruiters dan eigendom geworden van de Stichting BRM? In de gemeente Gaasterlân-Sleat werd in 1991 de Stichting tot Behoud van Monumenten in de gemeente Gaasterlân-Sleat" (Stichting BMG) opgericht. Daar werden alle rijksmonumenten die eigendom waren van de voormalige gemeente Gaasterlân-Sleat in ondergebracht. Na de gemeentelijke herindeling werd in 2014 het werkgebied van de stichting vergroot naar de gemeente De Fryske Marren. In 2016 zijn er tussen de gemeenten en de stichting een aantal monumenten uitgewisseld. De gemeente werd eigenaar van monumenten die nog een actieve publieke functie hebben,

zoals (voormalige) raadshuizen en weg- en waterbouwkundige bouwwerken. De Stichting BRM werd eigenaar van de kerktorens, dakruiters, klokkenstoelen en molens.

Het doel van de Stichting BRM is het bevorderen van de instandhouding van Rijksmonumenten als bedoeld in de Erfgoedwet, voor zover gelegen in de gemeente DFM. De bestuursleden en vrijwilligers zetten zich in om deze Rijksmonumenten in zo'n goed mogelijke staat te houden. Deze kerktorens, dakruiters, klokkenstoelen en molens zijn een visitekaartje van onze gemeente.

Hoofdstuk 5

Klokkenstoelen en torens

Inleiding

Naast de 59 kerkgebouwen telt de gemeente ook klokkenstoelen en vrijstaande torens. Zowel de klokkenstoelen als de torens blijven in deze visie verder buiten beschouwing, omdat de problematiek van behoud en herbestemming hier niet zo speelt. Toch zijn ze een belangrijk en uniek onderdeel van het kerkenlandschap van De Fryske Marren. Om die reden krijgen ze een eigen hoofdstuk in deze kerkenvisie.

In dit hoofdstuk een beschrijving van de historie van deze klokkenstoelen en torens, een kaart en bijbehorende gegevenslijst. In de gemeente De Fryske Marren staan 17 klokkenstoelen en 2 vrijstaande torens.

Klokkenstoelen

Een bijzonder fenomeen rond religieus erfgoed zijn de zogenaamde klokkenstoelen. Dit zijn vrijstaande stellages van hout of staal waarin één of meerdere klokken te vinden zijn. De meeste

Klokkenstoel in Akmarijp

Klokkenstoel met zadeldak in Snikzwaag, tekening van J. Stellingwerf 1720-1723.
bron: stichtingbrmnl

klokkenstoelen van ons land staan in Friesland. De klokkenstoelen zijn vooral te vinden in van oudsher armere streken waar geen geld was voor een dure kerktoeren. Vaak werd een klokkenstoel naast een kerkje gebouwd. Verder zijn er ook klokkenstoelen te vinden op begraafplaatsen zonder kerk, zoals bijvoorbeeld in Akmarijp. In de meeste gevallen is het kerkgebouw dan afgebroken.

In de gemeente De Fryske Marren staan er - voor zover nu bekend - zeventien klokkenstoelen. De klokkenstoelen zijn bedoeld om de doden te be-luiden of om alarm te slaan. Veel klokkenstoelen in de gemeente zijn voorzien van een helmdak, dat er uit ziet zoals de naam doet vermoeden.

De levensduur van houten klokkenstoelen is beperkt, daarom zijn de meeste al meermaals vervangen en soms zelfs van beton.

Een bijzonder verhaal is te vertellen bij de klok-kenstoel van Mirns. Een Amerikaanse bommen-werper die eind 1943 een noodlanding moest maken verwoestte de klokkenstoel.

Toren van voormalig Westermeer in Joure

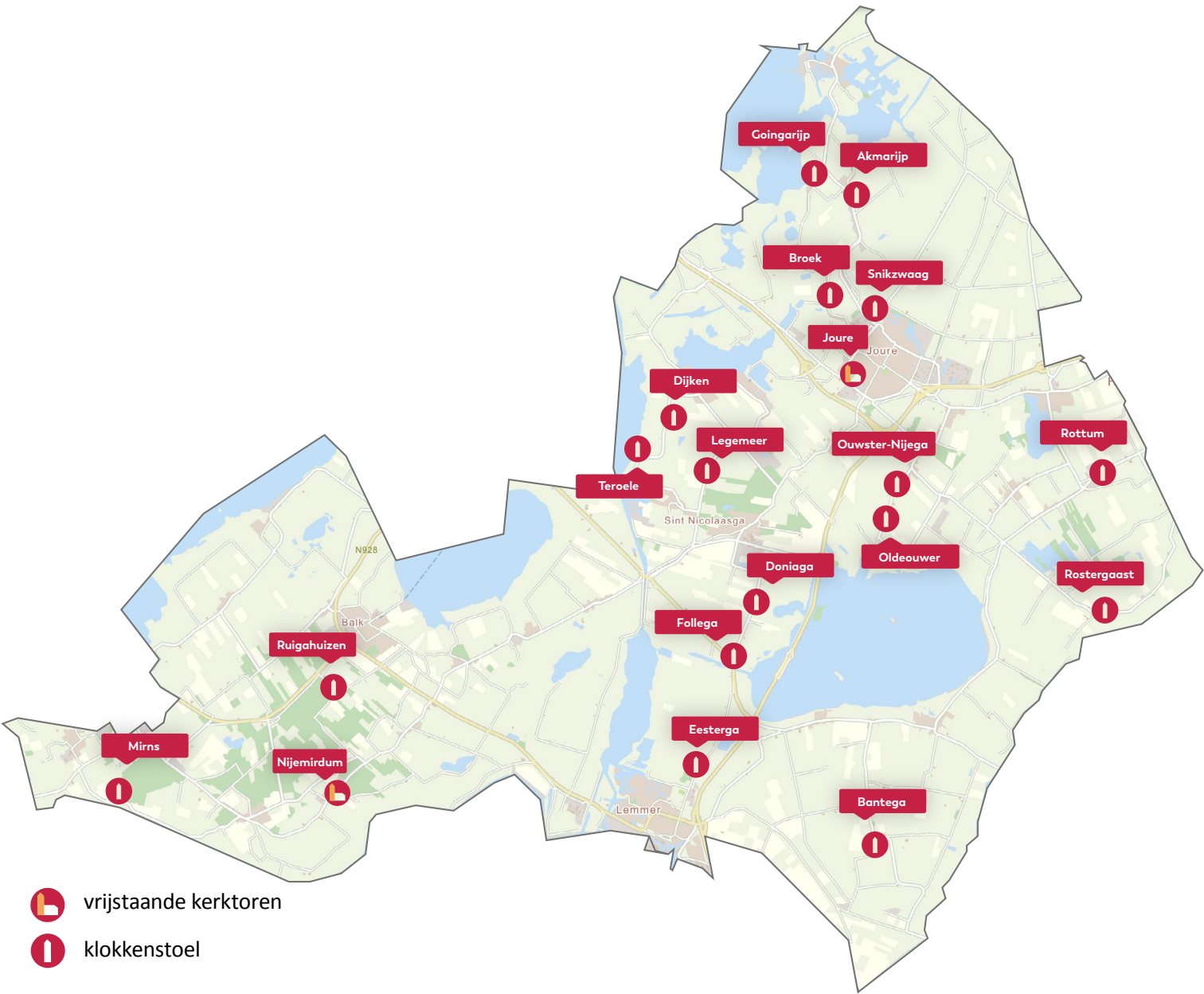
Torens

Naast de klokkentorens zijn er in de gemeente ook, de al eerder genoemde, vrijstaande kerkto-rens te vinden. Deze behoorden oorspronkelijk bij een kerkgebouw. Het kerkgebouw is echter in de loop van de tijd verplaatst en of gesloopt. In de gemeente staan twee rijksmonumentale torens: in Nijemirdum en de toren van voormalig Westermeer in het huidige Joure.

Klokkenstoelen en torens

- vrijstaande kerktoren
- klokkenstoel

Klokkenstoelen

Nummer	Plaats	Adres	Eerste vermelding	Monument	Kerkhof aanwezig?
1	Akmarijp	Fjildwei 21	1844	RM	ja
2	Bantega	Middenweg 165	1923	-	
3	Broek	It Noard 21	1732	RM	ja
4	Dijken	Dijken 12	1984	-	ja
5	Doniaga	Wielwei 27	17e eeuw	RM	ja
6	Eesterga	Straatweg 1-3	1617	RM	ja
7	Follega	Straatweg 47	1596	RM	
8	Goingarjip	It Hôf 5	1770	RM	
9	Legemeer	Legemeersterweg 6	1720	RM	ja
10	Mirns	Murnserdyk 23	1953	RM	ja
11	Oldeouwer	Jetze Veldstraweg 111	1738	RM	ja
12	Ouwster Nijega	Jetze Veldstraweg 81A	1732	RM	
13	Rotstergaast	Schoterweg 11A	1722	-	ja
14	Rottum	Binnendyk 23	1732	RM	
15	Ruigahuizen	Tsjerkhofleane 2	1721	RM	ja
16	Snikzwaag	Leeuwarderweg 2	1896	RM	ja
17	Teroele	Troelstraweg 27	1600	RM	

Kerktorens zonder kerk

Nummer	Plaats	Adres	Bouwjaar	Monument	Kerkhof aanwezig?
A	Nijemirdum	Lyklamawei 18	1300-1400	RM	ja
B	Joure (Westermear)	Geert Knolweg 4	1300-1400	RM	ja

RM: Rijksmonument

Hoofdstuk 6

Contact met kerkeigenaren

Inleiding

Tijdens het opstellen van deze kerkenvisie hebben we op verschillende manieren contact gezocht met de eigenaren van de kerkgebouwen. Zo zijn er twee bijeenkomsten geweest en is er een enquête gehouden. Het eerste doel hiervan was om contact te leggen en met elkaar in gesprek te komen. Het tweede doel hiervan was om er achter te komen hoe de toekomstverwachting bij de kerken binnen de gemeente is en welke punten er spelen en welke rol de gemeente hierin zou kunnen spelen. In dit hoofdstuk een verslag van de resultaten van de enquête, van de twee bijeenkomsten en van de individuele gesprekken met kerkeigenaren.

Aan het einde van dit hoofdstuk is een samenvattende conclusie te vinden.

Enqueteresultaten

Inleiding

In maart 2022 heeft het Steunpunt Monumentenzorg Fryslân namens de gemeente een enquête uitgezet onder de kerkeigenaren in De Fryske Marren. De uitkomsten hiervan zijn mede richtinggevend geweest voor de vervolgstappen.

Enkele algemene lijnen

1. de meeste niet-herbestemde kerkgebouwen worden ook nog daadwerkelijk met regelmaat gebruikt voor erediensten;
2. het aantal bezoekers van een dienst varieert sterk: van 10 tot 200;
3. de gebouwen hebben veelal veel meer capaciteit: er is dus sprake van een (grote) overmaat;
4. het overgrote deel van de kerkgebouwen verkeert in een goede bouwkundige conditie;
5. qua toekomstverwachting zijn de eigenaren redelijk positief: meer dan de helft verwacht dat ze nog minimaal 10 jaar het gebouw in stand kunnen houden;

6. voor 10 (!) gebouweigenaren geldt daarentegen dat er binnen nu en 5 tot 10 jaar echt een opgave aankomt: de financiële middelen gaan ontbreken en de kans dat het gebouw over 10 jaar nog als kerk in gebruik is, wordt gering geacht.

Conclusie

Uit de enquête wordt dus duidelijk dat mogelijk tien kerkgebouwen, die in gebruik zijn als kerk, binnen nu en tien jaar worden herbestemd. Daarmee zou het percentage herbestemde kerken binnen tien jaar kunnen stijgen van 30% naar 45%. Dat is een substantiele verandering. Zeker gezien de trend van de afgelopen jaar, waar gemiddeld twee tot vier kerken per decennium werden herbestemd.

Bijeenkomsten met kerkeigenaren

Inleiding

Zowel in 2023 als in 2024 is er een bijeenkomst georganiseerd voor kerkeigenaren in het kader van de kerkenvisie. Daarbij waren zo'n 19 kerkeigenaren aanwezig. Een overgrote meerderheid behoorde daarbij tot de Protestantse Kerk in Nederland. Er is gesproken over diverse onderwerpen, waaronder: de rol van de kerk in het dorp, de toekomstverwachting, verduurzaming en wensen van eigenaren.

1. De rol van de kerk in het dorp

Voor de eigenaren is het kerkgebouw niet alleen een plek van geloof, maar evengoed een baken in het landschap, plek van samenkomst, historische plek met sfeer en plek van verbinding. Het belangrijkste vindt men de ontmoeting met het dorp en daarmee met de samenleving.

Wat maakt uw kerkgebouw voor u zelf belangrijk?

Wat maakt een kerkgebouw volgens u voor de samenleving belangrijk?

Zichtbaar wordt dat de scheiding tussen kerk en dorp niet heel scherp is te trekken.

2. Toekomstverwachting

In algemeenheid werd aangegeven dat, naarmate de tijd vordert, er in toenemende mate sprake zal zijn van een probleem. Dit geldt voor de meesten niet in de komende vijf jaar, maar wel op de middellange of langere termijn van vijf tot tien jaar.

Als redenen hiervoor wordt een aantal ontwikkelingen genoemd:

- beschikbaarheid financiën/onderhoudskosten
- afname bezoekers diensten
- afwezigheid bestuurskracht
- afnemende / veranderende religiositeit
- afwezigheid vrijwilligers

De eerste twee ontwikkelingen worden het belangrijkste geacht: zij zijn samen voor een meerderheid bepalend. Binnen de overige drie is

de afwezigheid van de bestuurskracht het meest bepalend.

Slechts 1 van de 15 kerkelijke gemeentes denkt niet meer te kerken in het eigen kerkgebouw over 10 jaar. Er wordt voor de langere termijn vooral gedacht aan (verdere) samenwerking met derden en andere eigendomsvorm.

3. Verduurzaming

Verduurzamen is op dit moment een belangrijk onderwerp van aandacht voor kerkeigenaren. Bij ongeveer 75% van de aanwezigen speelt dit in belangrijke of enige mate. De motivatie om hiermee bezig te zijn is voor de kerken vooral de exploitatieoptimalisatie. Door middel van verduurzamende maatregelen kunnen kosten worden verlaagd, is de verwachting. Bij de meesten moet de uitvoering van verduurzamende maatregelen nog plaatsvinden en is er sprake van oriëntatie en voorbereiding.

4. Wensen van eigenaren

De eigenaren willen graag informatie blijven ontvangen, vragen zich af wat de visie gaat betekenen voor het eigen gebouw en willen in de toekomst graag in gesprek blijven. Het instellen van een contactpersoon en het structureel organiseren van bijeenkomsten worden als helpend gezien.

Individuele gesprekken

Inleiding

Daarnaast hebben wij ook gesprekken gevoerd met eigenaren van dertien kerkgebouwen, waarbij de vraag speelt of het instandhouden van het gebouw nog wel mogelijk blijft. Dit hebben we onder andere geconstateerd op basis van de eerder gehouden enquête. Voor alle dertien kerkeigenaren geldt dat het een kerkelijke gemeente is en dat het gebouw dus als kerk in gebruik is.

Deze gesprekken hebben meestal op locatie plaatsgevonden. Ze zijn in alle openheid en vertrouwen gevoerd. Daarom zijn de uitkomsten geanonimiseerd.

Problematiek

Uit de 13 gesprekken komt een redelijk eenduidig beeld naar voren. Er is in toenemende mate druk, omdat steeds minder mensen betrokken zijn bij het kerkgebouw. Deze toenemende druk wordt vooral veroorzaakt door afnemend kerkbezoek

en afnemende betrokkenheid en afnemende bestuurskracht. Daarnaast is er een gebrek aan beschikbare financiële middelen voor het instandhouden van het gebouw.

Uit de meeste gesprekken kwam naar voren dat de eigenaren verwachten dat het eigendom van het kerkgebouw op termijn elders zal worden ondergebracht. Daarbij vragen kerkeigenaren zich wat ze dan moeten met hun kerkhoven. Ze vragen zich af in hoeverre die belemmerend zijn voor een mogelijke toekomstige herbestemming van hun kerkgebouw.

Verder leeft de zorg, dat het onderbrengen van het kerkgebouw bij bijvoorbeeld de Stichting Alde Fryske Tsjerken te kostbaar is. Geld voor de veelal gevraagde bruidschat is er namelijk niet.

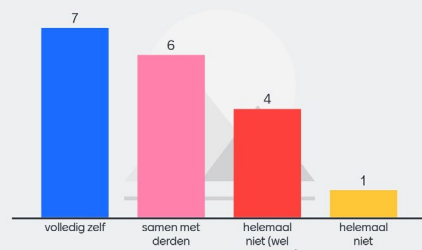
Afnemend kerkbezoek

Voor de meeste van de dertien kerken geldt dat er weinig bezoekers komen in de reguliere erediensten. Voor sommigen is dat niet nieuw, maar toch daalt het aantal bezoekers en leden gestaag verder.

Bijna alle kerken die we hebben gesproken werken samen met andere religieuze gemeenschappen in de omgeving. Vaak wordt er samengekerkt, waarbij roulatie over de gebouwen plaatsvindt. Ook wordt er regelmatig samenge-

In welke vorm denkt u in de toekomst (over ca. 10 jaar) eigenaar te zijn?

Is er volgens u sprake van een probleem met de kerkgebouwen in de gemeente De Fryske Marren?

Bijeenkomst Kerkenvisie in de Broekster Tsjerke in Broek

werkt op het gebied van het pastoraat: de predikant heeft een 'dubbelaanstelling'.

Het rouleren gebeurt ook bij gemeenschappen die zelf nog meerdere gebouwen bezitten. Er lijkt dus sprake van 'schijngebruik'. De meeste kerkgebouwen worden niet iedere week gebruikt, maar enkele keren per maand.

Een ander probleem dat speelt in de kerken is de fysieke toegankelijkheid van het terrein en het kerkgebouw. Die is bij de oude kerken soms lastig. Dit belemmert de komst van oudere kerkgangers.

Afnemende bestuurskracht

Bij veel kerken die we hebben gesproken, is er sprake van afnemende bestuurskracht. Mensen die zich kunnen of langduriger willen inzetten, zijn nauwelijks meer te vinden. Steeds meer komt op steeds minder schouders terecht. Daarbij neemt de leeftijd van de bestuurders alleen maar toe.

Dit geldt ook voor de vrijwilligers voor het meer uitvoerende werk. Ook hier geldt, zij het in iets mindere mate - dat er druk op komt te staan. Op dit punt zou inhuur van expertise een oplossing kunnen zijn, maar dat geeft weer extra negatieve druk op de exploitatie.

Urgentie

De mate van urgentie is meestal niet dusdanig dat het water op dit moment aan de lippen staat; het zijn veelal al langlopende ontwikkelingen. Wel is er sprake van toenemende, continue aandacht / zorg en verdergaande cumulatie van verschillende zaken. Dit laatste maakt het steeds risicovoller en daarmee - naarmate de tijd vordert - urgenter.

Slotconclusies

Tot slot zijn uit de enquête, de bijeenkomsten en de individuele gesprekken de volgende conclusies te trekken:

1. Voor kerkeigenaren is hun kerkgebouw veel meer dan alleen een geloofsplek. Het is ook een baken in het landschap, een plek van samenkomst, een historische plek met sfeer en een plek van verbinding.
2. Het belangrijkste knelpunt voor kerkeigenaren is de afnemende bestuurskracht. Het is steeds lastiger om bestuurders te vinden.
3. Het huidige gebruik is al redelijk geoptimaliseerd, onder andere door te rouleren over de gebouwen.
4. Verduurzaming vormt een belangrijk aandachtspunt voor kerkeigenaren, vooral vanuit kostenbesparing.
5. Er is in meerdere kerken sprake van een afnemend kerkbezoek, van een afnemende bestuurskracht en van verminderde inkomsten. Deze punten hebben ook nog eens een versterkend effect op elkaar. Dit baart enige zorg. De termijn waarop dat kritisch wordt, wordt gesteld op 5 tot 10 jaar.

Hervormde kerk Terkaple

DEEL B Visie

DEEL B Visie

Hoofdstuk 7

Visie en aanpak gemeente

Inleiding

In dit hoofdstuk schetsen wij als gemeente De Fryske Marren onze visie en aanpak met betrekking tot de kerkgebouwen.

Dit hoofdstuk schetst allereerst onze visie en legt uit waarom er een 'aanpak' nodig is, welke uitgangspunten wij daarbij hanteren en wat onze rol is. Het hoofdstuk eindigt met een aantal concrete punten, die wel 'onze aanpak' ten aanzien van kerkgebouwen genoemd kan worden.

Visie

Onze kerken zijn niet alleen gebouwen van steen en mortel; ze staan midden in de samenleving. Ze vertegenwoordigen een gezamenlijke geschiedenis, maar ook de gemeenschappelijke waarden die ons verbinden, ongeacht afkomst of geloof. Ondertussen wordt de samenleving steeds diverser en komt de sociale cohesie soms onder druk te staan. Kerkgebouwen functioneren daarin regelmatig als verbindende plekken, maar

de vanzelfsprekendheid van het behoud van de kerkgebouwen (en dus deze plekken) komt steeds meer onder druk. Dit vraagt om een toekomstgerichte visie die verder gaat dan alleen het behouden van de monumentale waarde, de ruimtelijke of beeldwaarde. We willen ruimte creëren voor de verandering en vernieuwing die nodig is om deze gebouwen levendig en relevant te houden voor toekomstige generaties.

Onze belofte aan de gemeenschap is dat wij de waarde en betekenis van onze kerkgebouwen niet alleen erkennen, maar ook koesteren. Kerkgebouwen op cruciale plekken van gemeenschap zouden zoveel mogelijk toegankelijk moeten blijven voor iedereen: voor gelovigen, voor mensen die op zoek zijn naar rust of bezinning, voor culturele en maatschappelijke initiatieven, en voor wie op andere manieren een verbinding zoekt met de gemeenschap.

Heropening kerk Langweer, na restauratie, uitreiking 'It Gouden Haske' (foto: Thewes Hoekstra)

In plaats van de kerken alleen als religieuze gebouwen te zien, zien wij ze daarom in de basis ook als maatschappelijke en culturele centra, als een plek voor ontmoeting en samenwerking, waar iedereen welkom is om zich te laten inspireren en bij te dragen aan het gezamenlijk welzijn.

Met deze visie geven we niet alleen richting aan de toekomst van onze kerkgebouwen, maar waar mogelijk ook aan de toekomst van onze gemeenschap. Het is een visie waarin de kracht van verbinding centraal staat, met een breed draagvlak

en een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de toekomst.

Samen kunnen we de waarde van onze kerken blijven koesteren en versterken, zodat ze blijven bijdragen aan de beleving, het behoud van erfgoed, ruimtelijke waarden en de sociale cohesie binnen onze gemeente.

Waarom een 'aanpak'?

Als gemeente zijn wij - in tegenstelling tot de kerken - een neutrale partij die een breed over-

zicht heeft over wat er speelt. Meerdere aspecten komen rond de kerkgebouwen samen: ruimtelijk, sociaal-maatschappelijk, cultureel, erfgoed (materieel en immaterieel), toeristisch en economisch.

Daarnaast willen we voorkomen dat er leegstand en verpaupering optreedt met de bijbehorende negatieve effecten voor de lokale vitaliteit en leefbaarheid en juist komen tot een mooie en zinvolle leefomgeving voor iedereen waarin het religieus erfgoed een rol kan spelen.

Uitgangspunten

Voor ons gelden de volgende uitgangspunten. We willen voor het overzicht en de helderheid het nieuwe beleid zoveel mogelijk integreren in bestaande proces of in aanvulling daarop. Daarnaast zal nieuw beleid binnen haalbare, structurele financiële kaders een plek krijgen.

Belangrijk vinden wij het behoud van het oorspronkelijke gebruik als samenkomst- en ontmoetingsfunctie voor de mienskip. Dat is meestal de beste garantie op behoud van (de waarden van) het gebouw. Als een herbestemming onvermijdelijk blijkt, is een goede samenwerking van groot belang om te komen tot een alleszins passende herbestemming.

Vanuit de kerkeigenaren is een aantal punten aangegeven. Wij willen hier zo nauw mogelijk op aansluiten. Verder gaan we uit van de kracht van de kerken: als bakens in het landschap, ontmoetings-

tingsplek, van cultuurhistorische waarde en sociaal-maatschappelijk relevant.

Rol gemeente

Wij hechten er - samen met de eigenaren - aan om het contact wat tijdens het opstellen van deze kerkenvisie is opgestart, vast te houden en uit te breiden richting toekomst. Daarom maken wij ruimte voor een structurele contactrol, ook na dit traject van het opstellen van de kerkenvisie.

Daarbij blijven de bewustwording van de problematiek belangrijk en willen we de kerken helpen op het juiste spoor terecht te komen. Over-all hebben we een faciliterende rol.

Klokken en carillons

Herbestemming van een kerk kan ook gevolgen hebben voor het gebruik van de klokken en carillons. Hadden deze voorheen een religieuze functie; deze functie kan komen te vervallen als de kerk een nieuwe eigenaar krijgt. Klokken en carillons zijn vaak eeuwenoud. Het zijn in een aantal gevallen nog de oudste objecten die in een kerkgebouw aanwezig zijn, omdat deze zijn overgenomen uit een eerdere (middeleeuwse) voorganger. De gemeente De Fryske Marren vindt het behoud en gebruik van klinkend erfgoed van belang. Maar anderzijds moet het ook passen in onze veranderende samenleving. Als uitwerking van deze Kerkenvisie gaat de gemeente een notitie opstellen aangaande dit onderwerp.

Verbouw voormalige Gereformeerde kerk in Lemmer

It Breaĥûs in Balk

Concrete aanpak:

1. Wij stellen een contactpersoon kerken in. Deze persoon is via het email-adres info@defryskemarren.nl bereikbaar en fungeert als 'verderbrenger' binnen de gemeentelijke organisatie.
2. Wij zullen jaarlijks een bijeenkomst initiëren waarbij alle kerkeigenaren worden uitgenodigd. Tijdens deze bijeenkomsten kunnen wederzijdse ontwikkelingen worden gedeeld, kennis gedeeld, contacten onderhouden, specifieke onderwerpen worden behandeld en (individuele) vervolgafspraken worden gemaakt.
3. Onze rol in het herbestemmings- en transformatieproces is in deze kerkenvisie omschreven. De stappen uit het transformatieproces hanteren wij als stappenplan. Wij hanteren hierbij in de basis een positieve grondhouding ten aanzien van transformaties.

Wij staan open voor een individueel eerste, oriënterend gesprek, voorafgaande aan een transformatieproces. Tijdens dat gesprek kunnen ook verdere procesafspraken worden gemaakt. Het initiatief voor dit gesprek zal van de kerken uit gaan.

Vervolgens kan via de procedure van een conceptverzoek een initiatief worden besproken. Hier gelden de reguliere leges als vergoeding. Wij gaan daarbij uit van een adviserende in plaats van een toetsende rol. Daarna kan - voor zover nodig - een omgevingsvergunning worden aangevraagd.

4. Het transformatiekader uit deze kerkenvisie hanteren wij als toetsingskader. Daarmee heeft de kerkeigenaar een eerste beeld van de kaders waarbinnen een transformatie kan plaatsvinden.

5. Wij stimuleren verdere bewustwording rond de problematiek van de kerken stimuleren door in toekomstige beleidsstukken en - keuzes de kerkgebouwen mee te wegen. Ook zal bij andere teams binnen de gemeentelijke organisatie (niet alleen erfgoed) de problematiek rond de kerkgebouwen onder de aandacht worden gebracht.

Vm. Martinuskerk in Oosterzee

Hoofdstuk 8

Transformatieproces

Inleiding

Dit hoofdstuk beoogt helderheid te geven over de stappen die kunnen en moeten worden gezet als een transformatie van een kerkgebouw aan de orde is. Het initiatief hiervoor ligt altijd bij de eigenaar zelf.

In de komende tijd zullen verschillende kerkeigenaren nieuwe manieren moeten zoeken om hun kerkgebouw in stand te kunnen houden. Soms zijn daarvoor transformaties nodig. 'Transformaties' kunnen bestaan uit wijzigingen in gebruik, wijzigingen in de eigendoms- en beheersstructuur en wijzigingen aan, in of bij het gebouw.

In dit hoofdstuk schetsen we een algemene beleidslijn die we bij transformaties van de kerkgebouwen willen volgen. Hierbij is het besef aanwezig dat de waarden alleen 'levend' kunnen blijven door aanpassingen te (blijven) doen.

Transformaties: betekenis en belang

Transformaties zijn niet uniek in de geschiedenis: ook in het verleden hebben veel kerkgebouwen transformaties ondergaan om het gebouw te behouden of om het aan te passen aan acute of eigentijdse gebruikswensen. Wel nieuw is de schaal waarop dit de laatste decennia gebeurt en naar verwachting ook in de toekomst zal gebeuren.

Naast de rol en betekenis van het kerkgebouw voor de cultuurhistorie, leefbaarheid in een dorp of buurtschap en de waarden van het gebouw (exterieur, interieur en inventaris) zien wij als gemeente ook het belang van hergebruik van kerkgebouwen vanwege de duurzaamheid daarvan in de meest brede zin. Daarnaast hebben wij oog voor de religieuze organisatie erachter en de afwegingen die daar spelen.

Behalve ruimtelijke wijzigingen of transformaties kunnen ook andere wijzigingen bijdragen aan het behoud van het kerkgebouw.

Denk aan:

- aanpassing van de organisatie rond het gebouw;
- intensivering PR en acquisitie;
- anders organiseren van het eigendom.

Deze aspecten laten we in deze visie echter verder buiten beschouwing omdat we ons primair richten op het gebouw zelf.

Vm. Gereformeerde kerk in Sloten

Algemene uitgangspunten transformatie

Voor het proces van transformatie van kerkgebouwen zijn de volgende algemene uitgangspunten van toepassing:

1. kerkgebouwen worden in principe niet gesloopt, tenzij er nadrukkelijk geen waarden in het geding zijn;
2. bij voorkeur blijven de gebouwen publiek toegankelijk: bij herbestemming heeft een publieke functie de voorkeur boven een herbestemming met een private functie;
3. ook na herbestemming kan het (cultuurhistorische) verhaal van gebouw en omgeving verteld en beleefd worden;
4. oplossingen worden gezocht met een open blik en bredere scope dan alleen het gebouw zelf; er wordt dus ook naar de omgeving (economische en fysieke omgeving) gekeken;
5. combinaties van functies kunnen de voorkeur hebben boven ééndimensionale oplossingen.

Vanzelfsprekend spelen wenselijkheid, haalbaarheid en betaalbaarheid daarbij ook een rol.

Vm. Hervormde kerk in Terherne

Het transformatieproces

	Eigenaar	Gemeente
1. Initiatief	Initiatief	
2. Gezamenlijke stappen	Contactgesprek	
3. Waardebepaling	Opstellen	Gesprek vertrekpunt aanpak
4. Transformatiemogelijkheden	Gesprek	Gesprek
5. Relatie met andere bedehuizen en voorzieningen	Onderzoek contact leggen	Mede input leveren / contacten met collega's
6. Onderbouwing	Opstellen	Vaststelling voor vervolg

Legenda

Transformaties van kerkgebouwen in De Fryske Marren worden als volgt aangepakt:

1. Initiatief bij de kerkeigenaar

De kerkeigenaar meldt in een zo vroeg mogelijk stadium aan de gemeente dat hij (op termijn) niet meer in staat is de instandhouding van het kerkgebouw garanderen of dat hij voorziet dat het religieus gebruik van het gebouw op (korte) termijn zal stoppen. De kerkeigenaar neemt daarmee het

initiatief om te komen tot een transformatie van het gebouw.

2. Gezamenlijke stappen

Kerkeigenaar en gemeente gaan vanaf dat moment in gesprek over de toekomst van het desbetreffende gebouw. In die zin is er sprake van een gezamenlijk onderzoek van de mogelijke toekomstscenario's voor het gebouw. Overigens blijft de kerkeigenaar verantwoordelijk voor dit

Hervormde kerk in Oudehaske

proces en de daaraan verbonden inzet. De gemeente is hierin gesprekspartner en leidraad voor het inhoudelijke gesprek en het publiekrechtelijke proces van een transformatie.

3. Gedetailleerde waardebeoordeling

Bij een transformatie wordt altijd gestart met het opstellen van een meer gedetailleerde waardebeoordeling van gebouw, interieur, inventaris, de locatie en de context door een cultuurhistorisch specialist in opdracht van de gebouweigenaar. Deze waardebeoordeling betreft ook de bouwhistorische en cultuurhistorische waarden en gaat verder dan de globale waardering en opgestelde herbestemmingsfactoren in deze kerkenvisie. Van een aantal kerkgebouwen is de inventarisatie en waardering van het inventaris door Museum Catharijne Convent beschikbaar via de gemeente.

Kerkeigenaar en gemeente komen nader samen overeen welke waarden een kerkgebouw vertegenwoordigt en wat dat betekent voor de transformatie.

Ook de sociaal-maatschappelijke waarden en betekenis worden nader uitgewerkt en in beeld gebracht.

Ook dient te worden nagegaan of in het verleden verloren gegane waarden of historische verbanden nog zichtbaar kunnen worden gemaakt dan wel deze nog teruggebracht kunnen worden of dat daar aan kan worden gerefereerd.

4. De transformatieladder: van huidig gebruik naar toekomstig gebruik

De transformatie van een kerkgebouw vergt zorgvuldige en gefundeerde afwegingen. Daarvoor wordt gewerkt met de transformatieladder. Deze transformatieladder lijkt erg op de gebruiksladder. De gebruiksladder is echter vooral gericht op het gebruik, de transformatieladder op de ruimtelijke transformatie die daar eventueel bij hoort.

Op deze transformatieladder kunnen zes stappen van steeds verdergaande vormen van transformatie.

Gereformeerde kerk in Idskenhuizen

tie worden gezet. Het onderzoek naar een nieuwe toekomst voor kerkgebouwen begint altijd bij de bovenste trede.

De transformatieladder voor de kerkgebouwen in De Fryske Marren is te vinden op de volgende pagina's.

5.Proces en onderbouwing

Bij een transformatie van een kerkgebouw is altijd een specifieke onderbouwing en uitwerking nodig die wordt aangeleverd door de eigenaar in onderling contact tussen gebouweigenaar en gemeente. De onderbouwing en uitwerking zal plaatsvinden na een concept-verzoek en voor een aanvraag omgevingsvergunning.

Specifieke onderbouwing is nodig, omdat elk gebouw verschilt in betekenis voor dorp of buurtschap en het sociale en culturele leven. Ook biedt elke locatie zijn eigen (on-)mogelijkheden voor een transformatie. Van veel kerkgebouwen is de (historische) betekenis voor het landschap en de beleving daarvan onderbelicht. Dat geldt ook voor de educatieve en museale waarde, ook met het oog op behoud van waardevolle inventarissen en interieurelementen.

Factoren die bij het specifieke onderzoek een rol spelen zijn onder andere de mogelijkheden van religieus, sociaal-maatschappelijk en cultureel gebruik, de financiële situatie van de kerkeigenaar, de omvang en karakteristieken van het kerkgebouw, de verschillende waarden van het gebouw, de mogelijkheden om wijzigingen aan te brengen aan het gebouw en het interieur en de mogelijkheden op het perceel in relatie tot de openbare ruimte en de omliggende bebouwing (omgevingsplan).

De transformatieladder vormt hierbij de leidraad voor het nadere specifieke onderzoek. Om van de ene naar een volgende trede 'over te stappen' is per trede een breed gemotiveerde en gefundeerde onderbouwing nodig.

Transformatieladder

Stap	Gebruik	Publiek	Ruimte en monumentaliteit	Voorbeeldfunctie
1	Religieus	Toegankelijk	Ervaarbaar	gebedshuis
2	Meervoudig	Toegankelijk	Ervaarbaar	gebedshuis plus
3	Publiek	Toegankelijk	Ervaarbaar	bibliotheek, evenementen, dorps huis, expositie, gezondheidscentrum, kantoor, museum, muziek, school, ...
		Toegankelijk	Niet ervaarbaar	
4	Privaat	Toegankelijk	Ervaarbaar	detailhandel, horeca, evenementen, expositie, gezondheidscentrum, hotel, kantoor, museum, muziek, ...
		Toegankelijk	Niet ervaarbaar	
		Niet toegankelijk	Ervaarbaar	
		Niet toegankelijk	Niet ervaarbaar	
5	Tijdelijk			tijdelijke leegstand, tijdelijk gebruik
6	Geen			sloop / nieuwbouw

'Niet ervaarbaar': niet zondermeer ervaarbaar / beleefbaar / te zien voor derden, behalve de particuliere eigenaar, geloofsgemeenschap

Binnen het proces van transformatie wordt gebruik gemaakt van de transformatieladder. Deze ladder werkt als volgt.

Trede 1

Voortgaand religieus gebruik als hoofdfunctie

Dit wordt altijd als eerste onderzocht: religieus gebruik door de huidige eigenaar, door een andere geloofsgemeenschap of in combinatie. Het beste behoud van het gebouw is namelijk meestal het behoud van de oorspronkelijke functie. Bouwkundige aanpassing van het gebouw is meestal

beperkt of zelfs niet nodig. Naast het religieus gebruik kan het gebouw in meer of mindere mate voor medegebruik worden ingezet. Hiervoor zijn soms wel (bouwkundige) aanpassingen nodig. Deze stap is vaak al langer in onderzoek bij de eigenaar, voordat hij zich meldt met de mededeling dat het echt niet meer gaat.

Trede 2

Meervoudig gebruik

Naast het religieus gebruik vindt er in deze stap ook medegebruik door anderen plaats. Voorbeelden zijn o.a. culturele activiteiten zoals concerten, exposities of evenementen en verhuur. Door het gebouw meervoudig te gebruiken komt het gebouw meer midden in de samenleving te staan en krijgt het een sterkere en bredere maatschappelijke betekenis. Soms zijn daarvoor aanpassingen aan het gebouw noodzakelijk. Uiteraard dient het eventuele meervoudige gebruik te passen bij de religieuze denkbeelden van het desbetreffende kerkgenootschap.

Ook deze stap is vaak al langer in onderzoek bij de eigenaar, voordat hij zich meldt met de mededeling dat het echt niet meer gaat.

Trede 3

Publieke, toegankelijke functie

Als meervoudig gebruik niet mogelijk is of on-

voldoende soelaas biedt of als de religieuze functie toch zal verdwijnen is een verdere stap richting herbestemming nodig. Afhankelijk van de geconstateerde waarden van een kerkgebouw zal in eerste instantie moeten worden gezocht naar herbestemming met één of meer functies die passend zijn bij het gebouw en waarbij het gebouw publiek toegankelijk blijft. Onderdeel van de zoektocht is het beleefbaar houden van de ruimte en monumentaliteit (zie rode kader op de volgende pagina). Er is sprake van een verdergaande tussenstap als dat niet het geval is.

Om een gebouw (deels) publiek toegankelijk te houden, ligt een transformatie naar een culturele of sociaal-maatschappelijke functie het meest voor de hand. Daarnaast kunnen functies met een publiek toegankelijke foyer ook worden toegepast. In sommige gevallen kan een combinatie van functies met een verschillend karakter noodzakelijk zijn. Dit kan aanpassingen aan het gebouw vergen met bijvoorbeeld het toevoegen van volume binnen of buiten de oorspronkelijke kerk.

Door het kerkgebouw op deze manier te transformeren blijft het gebouw van betekenis voor de samenleving en blijft het een levendige plek met een verbindend karakter.

Voorbeelden: bibliotheek, dorps huis, muesum, expositieruimte.

Grutte Tsjerke in Sloten

Ruimte beleven

Met het beleefbaarhouden van de ruimte bedoelen we dat de ruimtelijkheid van de kerkzaal te beleven is en dat er dus geen ingrijpende, opdeling van de kerkruimte is. Zo is de ruimte volop te beleven. Dit is belangrijk, omdat juist de ruimtelijkheid een kernkwaliteit van een kerkgebouw is. Een kerkgebouw is veelal veel hoger, dan praktisch noodzakelijk is. Die verticaliteit is vaak bedoeld als vingerwijzing naar boven, naar God zelf. Dit geldt voor zowel eeuwenoude kerkgebouwen als jongere kerkgebouwen.

De Oerdracht in Joure

Trede 4

Private functie

Als een publieke, toegankelijke functie niet haalbaar blijkt, kan er worden gekeken naar private functies of een combinatie van publiek toegankelijke en niet toegankelijke functies. Ook dan zal er moeten worden gezocht naar een mogelijkheid om (een deel van) het kerkgebouw en het verhaal ervan beleefbaar te houden. In het uiterste geval blijft het gebouw slechts in materiële zin visueel aanwezig in het straat- of stadsbeeld.

Voorbeelden: detailhandel, horeca of appartementengebouw, woning.

Trede 5

Tijdelijke functie of leegstand

Als de voorgaande tredes geen haalbare transformatie opleveren, kan het gebedshuis mogelijk een tijdelijke functie krijgen (of tijdelijk leeg staan). Daarmee blijft het vooralsnog behouden, wachtend op een betere toekomst. Tijden kunnen veranderen en een tijdelijke invulling kan ervoor zorgen dat een gebied of omgeving aantrekkelijker wordt.

De ervaring leert dat dit in veel gevallen uiteindelijk alsnog tot een geslaagde ontwikkeling leidt. Het is dan wel van belang dat de waarden van het gebouw intact blijven en eventuele aanpassingen beperkt of reversibel zijn. Ook blijft het onderhoud in deze tussentijd van belang.

Trede 6

Sloop

Het gebouw slopen en de locatie herontwikkelen betekent dat de aanwezige waarden verloren gaan. Dit is voor waardevolle gebedshuizen de allerlaatste en meest onwenselijke stap. Voor monumentale gebedshuizen is deze stap niet aan de orde vanwege de bescherming die zij genieten. Voor niet-monumentale gebedshuizen kan dit afhankelijk van de waarden - anders liggen. Als er geen waarden in het geding zijn, is sloop een optie. De afweging die dan wel nog speelt is of dit vanuit de optiek van duurzaamheid een wenselijke optie is.

Grutte Tsjerke in Sloten

Hoofdstuk 9

Waarden en herbestemmen

Inleiding

Het derde doel van de kerkenvisie, zoals beschreven in de inleiding, is het bieden van handvatten voor het behoud van de kerkgebouwen.

In dit hoofdstuk is daarom een eerste waardering voor deze gebouwen opgesteld. De grote groep van 59 kerkgebouwen is op basis van een aantal waarden en herbestemmingsindicatoren opgedeeld in vier groepen. De waarden en herbestemmingsfactoren van de gebouwen worden relatief ten opzichte van elkaar in beeld gebracht. Per groep is een beeldend overzicht gemaakt, dat dient als eerste waarderingskader voor alle kerkgebouwen in de gemeente De Fryske Marren.

Dit waarderingskader dient als uitgangs- en vertrekpunt bij verdergaande vraagstukken rond het toekomstige gebruik van de kerkgebouwen. De procesmatige betekenis en plek van deze

waardering in het proces van transformatie en herbestemming is in hoofdstuk 8 nader toegelicht.

Aanleiding

Uit de voorgaande hoofdstukken komt het beeld naar voren dat het richting toekomst niet vanzelfsprekend is dat de kerkgebouwen in stand kunnen worden gehouden. Dat was al eerder de verwachting en ook de aanleiding vanuit de rijksoverheid om met kerkenvisies te starten. Daarom is (ingrijpende) transformatie door herbestemming of herontwikkeling in de toekomst niet uit te sluiten.

Een transformatie hoeft overigens niet altijd een herbestemming te zijn. Een transformatie kan ook bestaan uit het wijzigen van het interieur van een kerkgebouw ten behoeve van een ander religieus gebruik, een uitbouw of andere wijziging.

Als een kerkeigenaar aangeeft dat de situatie niet meer houdbaar is, willen we hierover vroegtijdig in gesprek.

Doel

Dit hoofdstuk is bedoeld om een eerste inzicht te krijgen in de waarden die mede de herbestemmingsmogelijkheden van een kerkgebouw bepalen. Herbestemmen is ten alle tijden maatwerk, maar toch hebben we op hoofdlijnen ook wel overeenkomsten kunnen ontdekken. Als het concreet aan de orde is, is preciezer onderzoek nodig.

Werkwijze

De 59 kerkgebouwen zijn op basis van een aantal herbestemmingsindicatoren opgedeeld in vier groepen. Indicatoren vormen een meetbaar begrip dat een signalerende functie heeft. Ook geven de indicatoren een eerste aanwijzing over de mate van waarde en kwaliteit. Vervolgens worden op basis daarvan de eerste herbestemmingskaders opgesteld.

Op basis van ervaring en opgebouwde kennis zijn de belangrijkste indicatoren opgesteld die iets zeggen over de mogelijkheden die verschillende gebouwtypen hebben als een transformatie aan de orde is. Dit zijn:

- monumentale waarde / behoudenswaardigheid;
- ligging / locatie / contextfactoren;
- historie van het gebouw en de plek;
- formaat / schaal gebouw;
- interieur (-waarde)
- uniciteit / speciaal.

Aanpak

De 59 kerkgebouwen zijn op basis van deze indicatoren in te delen in vier groepen:

1. **Monumentale dorpskerken met een kerkhof en op een historische locatie.**

2. **Grote kerken in grotere kernen.**

3. **Zaalkerken van compact formaat.**

4. **Moderne kerken**

Eén gebouw past eigenlijk niet binnen deze indeling: dat is de moskeebarak.

Per groep is er over het algemeen sprake van overeenkomende kenmerken qua situering, architectuur en typologie. De groepen en de zich daarin bevindende typologiën gaan in de meeste gevallen hand in hand met de ontwikkelingen in de kerkbouw in de loop van de eeuwen. Er is sprake van een zekere synchroniteit.

Disclaimers

Deze visie bepaalt niet voor elk afzonderlijk gebouw een pad naar de toekomst. Het is duidelijk dat er in de toekomst transformaties nodig zijn,

maar wat de precieze omstandigheden op dat moment zullen zijn en wat dat exact betekent voor een transformatie, is op dit moment nog onbekend.

Deze paragraaf geeft daarom algemene uitgangspunten die betrokken partijen bij transformaties van kerkgebouwen volgen, in het besef dat waarden alleen 'levend' kunnen blijven door voortdurende aanpassing van het gebruik en soms wijzigingen aan het gebouw.

Naast de rol en betekenis van het gebedshuis voor cultuurhistorie, leefomgeving in de gemeente en de waarden van het gebouw (omgeving, exterieur, interieur en inventaris) telt ook het belang van hergebruik. Dit is duurzaam in de meest brede zin. Ook de sociaal-maatschappelijke betekenis van het gebouw vormt een belangrijke factor.

Voor rijks- en gemeentelijke monumenten gelden de bestaande wetten en regels voor transformaties. Soms is deze visie hier complementair aan, maar ook zal het helpen bij een toekomstgerichte ontwikkeling van de op dit moment niet-beschermd kerkgebouwen.

Vier waarderingsgroepen

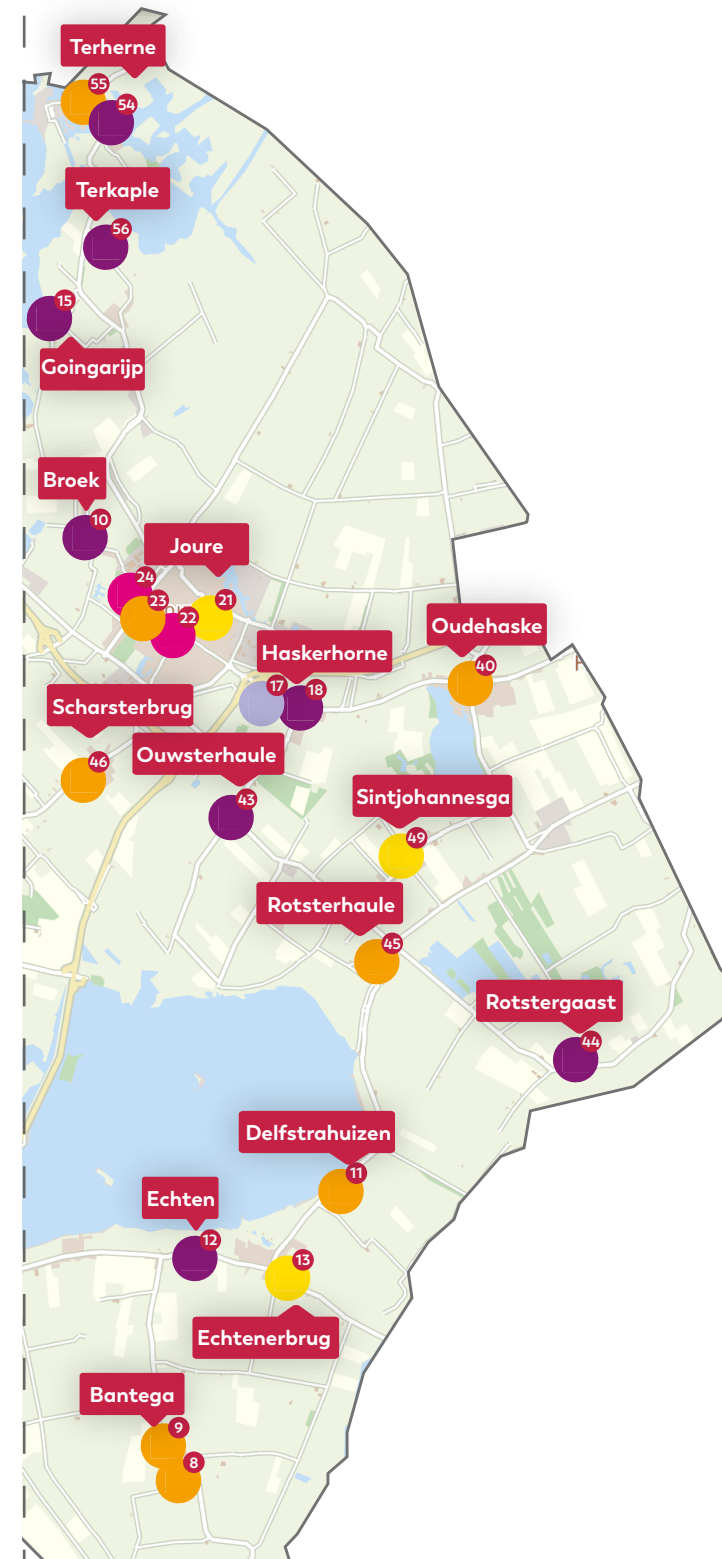
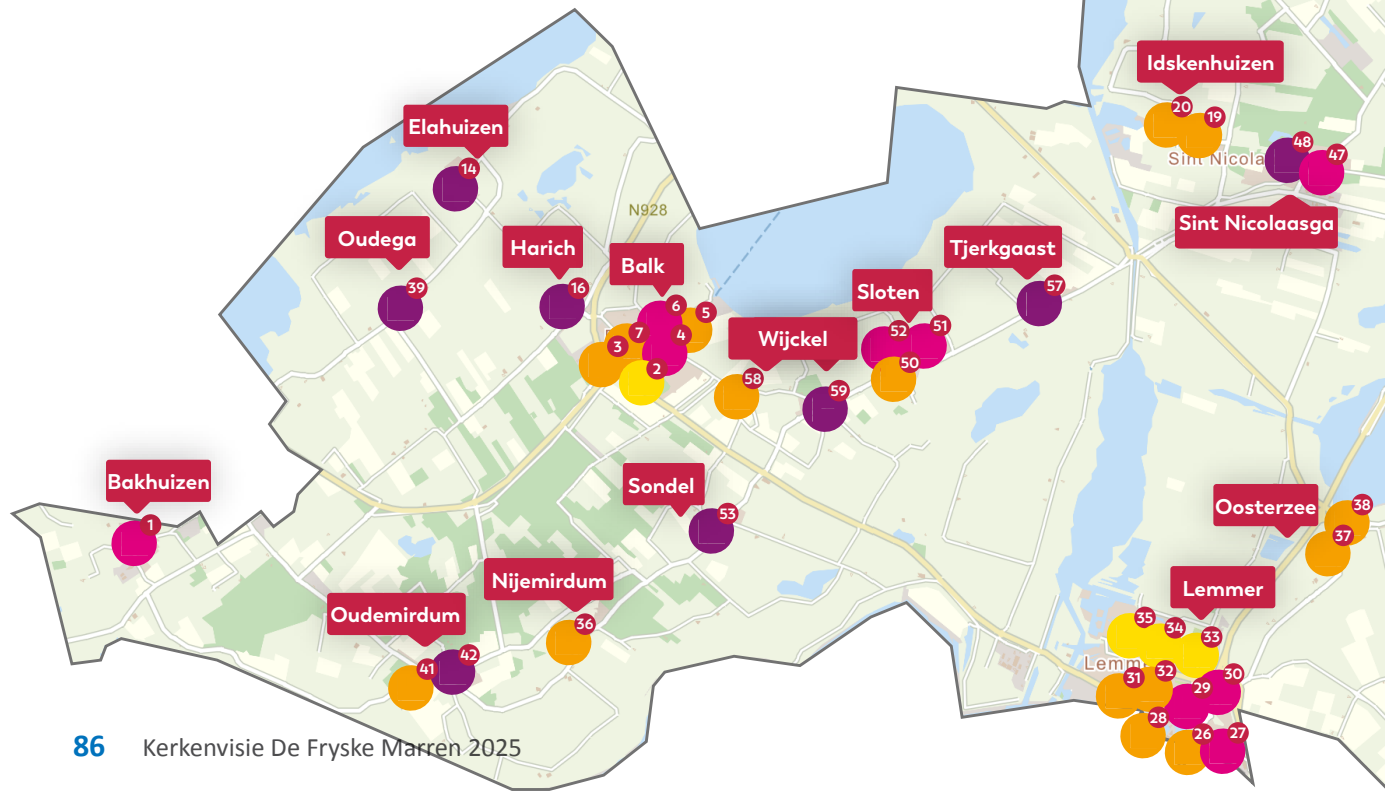
Groep 1
Monumentale dorpskerken op historische locaties met kerkhof

Groep 2
Grote kerken in grotere kernen

Groep 3
Zaalkerken van compact formaat

Groep 4
Moderne kerken

Moskeebarak

Hervormde kerk in Sint Nicolaasga

Groep 1

Monumentale dorpskerken op historische locaties met kerkhof

Gewenste omgang bij transformatie

Behoud is het uitgangspunt.

Behandel de kerkgebouwen als een **parel**: met buitengewone zorgvuldigheid.

Herbestemmingsfactoren

Monument **M**

- De meeste kerkgebouwen zijn beschermd als een **monument**.
- Ze hebben (daarom) een **zeer grote waarde** op het gebied van stedenbouw, architectuur, interieur en cultuurhistorie.
- Dit betekent dat **exterieur én interieur** zijn beschermd.

Interieur **I**

- Er is **weinig transformatieruimte**, mede vanwege veelal de hoge monumentale waarde van het interieur. Vaak is ook het orgel een rijksmonument.

- Dit beperkt de mogelijkheden voor herbestemming. De kerkgebouwen zijn vooral geschikt voor een **culturele of maatschappelijke (ontmoetings-)functie**.

Historische locatie *****

- De kerken bevinden zich op een historische locatie. Veelal staat er op de plek van een kerkgebouw al eeuwenlang een gebedshuis. **Behoud van de historische setting** is daarom een voorwaarde.

Kerkhof **+**

- De aanwezigheid van een kerkhof op of achter de kerkgebouwen **beperkt** de transformatieruimte aan de buitenzijde.

Groep 1

Monumentale dorpskerken op historische locaties met kerkhof

Indicatoren herbestemming

- I Interieur waardevol
  - † Kerkhof (op of achter kerk)
  - * Historische locatie
  - M Monumentenstatus*
  - 57 Nummer**
- *Rijksmonument (RM), Gemeentelijk monument (GM), Voorbeschermde gem. mon. (VGM), Geen monument, maar onderdeel beschermd dorpsgezicht (*BD)
** Kleur geeft huidige gezindte aan of dat het is herbestemd, zie legenda onderaan pagina

10	Broek	Broekster Tsjerke
12	Echten	Laurenskerk
14	Elahuizen	Hervormde Kerk
15	Goingarijp	Hervormde Kerk
16	Harich	Hervormde Kerk
18	Haskerhorne	Hervormde Kerk

25	Langweer	Hervormde Kerk
39	Oudega	Hervormde Kerk
42	Oudemirdum	De Fontein
43	Ouwsterhaule	Hervormde Kerk
44	Rotstergaast	vm Hervormde kerk
48	Sint Nicolaasga	Hervormde Kerk

Hervormde kerk in Oudega

Indicatoren herbestemming

I

†

*

M

- I
- Interieur waardevol
- †
- Kerkhof (op of achter kerk)
- *
- Historische locatie
- M
- Monumentenstatus*
- 57
- Nummer**
- *Rijksmonument (RM), Gemeentelijk monument (GM), Voorbeschermd gem. mon. (VGM), Geen monument, maar onderdeel beschermd dorpsgezicht (*BD)
** Kleur geeft huidige gezindte aan of dat het is herbestemd, zie legenda onderaan pagina

I†*RM53

I†*RM56

I†*RM59

I†*VGM54

I†*RM57

53	Sondel	Hervormde Kerk Us Haven
54	Terherne	vm Hervormde Kerk
56	Terkaple	Hervormde Kerk
57	Tjerkgaast	Hervormde Kerk
59	Wijckel	Vaste Burcht Kerk

Hobbe van Baerdt Tsjerke in Joure

Groep 2

Grote kerken in grotere kernen

Gewenste omgang bij transformatie

Behoud is het uitgangspunt.

Behandel de kerkgebouwen als een **parel**: met buitengewone zorgvuldigheid.

Deze groep kerkgebouwen vormt een **extra grote uitdaging**, vanwege het **grote formaat** dat ze hebben.

Herbestemmingsfactoren

Monument **M**

- Alle kerkgebouwen hebben een vorm van **monumentale bescherming**, als rijksmonument, gemeentelijk monument of voorbeschermde gemeentelijk monument.
- Ze zijn (mede daarom) **waardevol** op het gebied van stedenbouw, architectuur, interieur en cultuurhistorie.
- Dit betekent dat in ieder geval **het exterieur én het interieur** zijn beschermd.

Interieur **I**

- De kerkgebouwen hebben veelal een waardevol interieur, daarom is er **beperkte transformatieruimte**.
- Dit beperkt de mogelijkheden voor herbestemming. De kerkgebouwen zijn vooral geschikt voor een **culturele of maatschappelijke (ontmoetings-)functie**. En onder (ruimtelijke) voorwaarden voor horeca of detailhandel.

Historische locatie *****

- De kerken bevinden zich niet op een historische locatie. Dat is daarom **nauwelijks een factor** bij herbestemming.

Kerkhof **†**

- Bij de kerkgebouwen met een kerkhof zijn deze **goed los te koppelen** van elkaar.
- Alleen bij de **kerk in Lemmer** (29) is dat lastig.

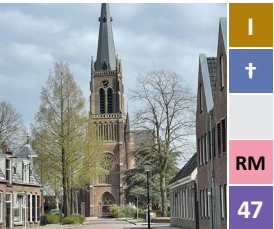
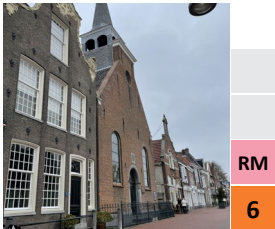
Groep 2

Grote kerken in grotere kernen

Indicatoren herbestemming

- I Interieur waardevol
  - + Kerkhof (op of achter kerk)
  - * Historische locatie
  - M Monumentenstatus*
  - 57 Nummer**
- *Rijksmonument (RM), Gemeentelijk monument (GM), Voorbeschermd gem. mon. (VGM), Geen monument, maar onderdeel beschermd dorpsgezicht (*BD)
** Kleur geeft huidige gezindte aan of dat het is herbestemd, zie legenda onderaan pagina

1	Bakhuizen*	Sint Odulphuskerk
4	Balk	Sint Ludgeruskerk
6	Balk	It Brea'hûs
22	Joure	Sint Mattheuskerk
24	Joure	Hobbe van Baerdtsjerke
27	Lemmer	Heilige Willibrorduskerk

29	Lemmer	Tsjerke oan it Dok
30	Lemmer	vm Gereformeerde Kerk
47	Sint Nicolaasga	Sint Nicolaaskerk
51	Sloten	Grutte Tsjerke
52	Sloten	Sint Fredericuskerk

*Bakhuizen is geen grote kern, de kerk past door het formaat toch in deze groep.

Vm. Gereformeerde kerk In Sloten

Groep 3

Zaalkerken van compact formaat

Gewenste omgang bij transformatie

Algemeen

Van deze groep is een **beperkt aantal behoudenswaardig**.

Een aantal kerkgebouwen is al beschermd als monument. Wellicht moeten ook andere kerkgebouwen aangewezen worden.

De kerkgebouwen zijn **goed her te bestemmen** vanwege hun **compacte formaat**.

De gebouwen zijn tevens goed her te bestemmen omdat er **geen aangrenzend kerkhof** is.

Subgroep 1

Behandel deze kerkgebouwen als een **parel**: met buitengewone zorgvuldigheid.

Subgroep 2

Nader onderzoek nodig, voordat de gewenste omgang met het kerkgebouw bepaald kan worden, met betrekking tot herbestemming.

Subgroep 3

Deze groep kerkgebouwen is op voorhand **niet buitengewoon bijzonder**. Er is veel ruimte voor transformatie.

Groep 3.1

Zaalkerken

van compact formaat | Subgroep 1

Behandel deze kerkgebouwen als een **parel**: met buitengewone zorgvuldigheid.

Indicatoren herbestemming

- I Interieur waardevol
  - † Kerkhof (op of achter kerk)
  - * Historische locatie
  - M Monumentenstatus*
  - 57 Nummer**
- *Rijksmonument (RM), Gemeentelijk monument (GM), Voorbeschermd gem. mon. (VGM), Geen monument, maar onderdeel beschermd dorpsgezicht (*BD)
** Kleur geeft huidige gezindte aan of dat het is herbestemd, zie legenda onderaan pagina

Herbestemmingsfactoren

Monument M

- Alle kerkgebouwen zijn (op 1 na) rijksmonument. Dit betekent dat in ieder geval **het exterieur én interieur** zijn beschermd.

Interieur I

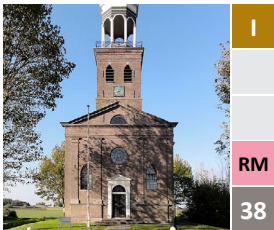
- De kerkgebouwen hebben een waardevol interieur, daarom is er **beperkte transformatieruimte**.
- Dit beperkt de mogelijkheden voor herbestemming. De kerkgebouwen zijn vooral geschikt voor een **culturele of maatschappelijke (ontmoetings-)functie**.

Historische locatie *

- De kerken bevinden zich niet op een historische locatie. Dit is daarom nauwelijks een factor bij herbestemming.

Kerkhof †

- De kerkgebouwen hebben geen kerkhof waarmee rekening gehouden moet worden.

11	Delfstrahuizen	Hervormde Kerk
23	Joure	Doopsgezinde Kerk
38	Oosterzee	Martinuskerk
40	Oudehaske	Hervormde Kerk
46	Scharsterbrug	Hervormde Kerk
55	Terherne	vm Doopsgezinde Kerk

Groep 3.2

Zaalkerken van compact formaat | Subgroep 2

Nader onderzoek gemeente nodig, voordat omgang met kerkgebouw bepaald kan worden, m.b.t herbestemming.

Herbestemmingsfactoren

Monument M

- Ongeveer de helft van de kerkgebouwen is een gemeentelijk monument. Dit betekent dat hiervan zowel het **exterieur** als het **interieur** is beschermd.

Interieur I

- Geen restricties aangaande het interieur. Dit betekent dat er **veel transformatieruimte** is.
- Als het een gemeentelijk monument is, dan zijn er wel restricties.

Historische locatie *

- De kerken bevinden zich niet op een historische locatie. Dit is daarom nauwelijks een factor bij herbestemming.

Kerkhof †

- De kerkgebouwen hebben geen kerkhof waarmee rekening gehouden moet worden.

Vm. Gereformeerde kerk In Balk

Groep 3.2

Zaalkerken van compact formaat | Subgroep 2

Nader onderzoek gemeente nodig, voordat omgang met kerkgebouw bepaald kan worden, m.b.t herbestemming.

Indicatoren herbestemming

- I
- †
- *
- M
- 57
- Interieur waardevol
- Kerkhof (op of achter kerk)
- Historische locatie
- Monumentenstatus*
- Nummer**
- *Rijksmonument (RM), Gemeentelijk monument (GM), Voorbeschermd gem. mon. (VGM), Geen monument, maar onderdeel beschermd dorpsgezicht (*BD)
- ** Kleur geeft huidige gezindte aan of dat het is herbestemd, zie legenda onderaan pagina

- 3
- Balk
- vm Gereformeerde Kerk
- 5
- Balk
- Doopsgezinde Kerk
- 8
- Bantegavm
- Hervormde Kerk
- 19
- Idskenhuizen
- Gereformeerde Kerk
- 20
- Idskenhuizen
- vm Hervormde Kerk
- 26
- Lemmervm
- Synagoge

- 31
- Lemmervm
- Levend Licht Kerk
- 36
- Nijemirdum
- De Hoekstien
- 50
- Sloten
- vm Gereformeerde Kerk
- 58
- Wijckel
- vm Gereformeerde Kerk

Groep 3.3

Zaalkerken van compact formaat | Subgroep 3

Deze groep kerkgebouwen is op voorhand niet buitengewoon bijzonder. Er is veel ruimte voor transformatie.

Herbestemmingsfactoren

Monument M

- De kerkgebouwen zijn geen monument.
- Dit betekent dat de gebouwen geen sloopbescherming hebben.

Interieur I

- Geen restricties aangaande het interieur. Dit betekent dat er veel transformatieruimte is.
- Als het een gemeentelijk monument is, dan zijn er wel restricties.

Historische locatie *

- De kerken bevinden zich niet op een historische locatie. Dit is daarom nauwelijks een factor bij herbestemming.

Kerkhof †

- De kerkgebouwen hebben geen kerkhof waarmee rekening gehouden moet worden.

Indicatoren herbestemming

I

†

*

M

57

Interieur waardevol

Kerkhof (op of achter kerk)

Historische locatie

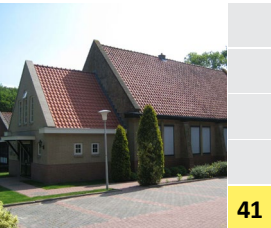
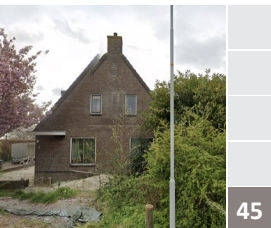
Monumentenstatus*

Nummer**

*Rijksmonument (RM), Gemeentelijk monument (GM), Voorbeschermd gem. mon. (VGM), Geen monument, maar onderdeel beschermd dorpsgezicht (*BD)

** Kleur geeft huidige gezindte aan of dat het is herbestemd, zie legenda onderaan pagina

Subgroep 3

*BD 7	28	37
9	32	41
		45

7	Balk	vm Doopsgezinde Kerk
9	Bantega	Rehobothkerk
28	Lemmer	Nieuw Apostolische Kerk
32	Lemmer	vm Baptistenkerk
37	Oosterzee	vm Gereformeerde Kerk
41	Oudemirdum	Boskerk
45	Rotsterhaule	Apostolisch Genootschap

De Oerdracht in Joure

Groep 4

Moderne kerken

Gewenste omgang bij transformatie

Van deze groep is een **beperkt aantal behoudenswaardig**.

De kerkgebouwen zijn **redelijk goed her te bestemmen** omdat er veel transformatieruimte is.

Slechts één kerkgebouw is beschermd als monument: het **Apostolisch Genootschap in Lemmer (33)**. Ook de **Oerdracht in Joure (21)** (piramidekerk) is noemenswaardig als bijzonder exterieur en interieur. De kerk heeft, meer dan de sterk gelijkende piramidekerk in Balk, een geïntegreerd ontwerp met ruimtelijke kwaliteit waarin het piramidedak en de lagere uitstekende bouwdelen op een boeiende manier samenvloeien, onder andere door flexibele wanden. Bovendien heeft deze kerk een fraaie ligging aan een water- en groenzone. Deze kerk is weliswaar herbouwd na brand, maar lijkt sterk op het origineel, dankzij de zorgvuldige reconstructie van exterieur, interieur en inventaris.

Herbestemmingsfactoren

Monument M

- Alleen het **Apostolisch Genootschap** is een gemeentelijk monument. Dit betekent dat **het exterieur én het interieur** zijn beschermd.
- De andere kerken zijn geen monument en hebben daarom **geen sloopbescherming**.

Interieur I

- Geen restricties aangaande het interieur. Dit betekent dat er **veel transformatieruimte** is.
- Uitzondering is de **Oerdracht in Joure**. Dit kerkgebouw heeft een waardevol interieur uit het Post 65 tijdperk; daarom is de **transformatieruimte beperkter**.

Historische locatie *

- Dit speelt geen rol. De kerken bevinden zich niet op een historische locatie.

Kerkhof †

- De kerkgebouwen hebben geen kerkhof waarmee rekening gehouden moet worden.

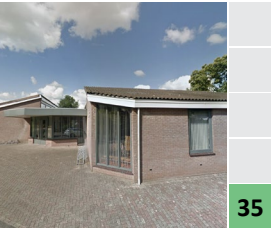
Groep 4

Moderne kerken

Indicatoren herbestemming

- I Interieur waardevol
  - † Kerkhof (op of achter kerk)
  - * Historische locatie
  - M Monumentenstatus*
  - 57 Nummer**
- *Rijksmonument (RM), Gemeentelijk monument (GM), Voorbeschermd gem. mon. (VGM), Geen monument, maar onderdeel beschermd dorpsgezicht (*BD)
- ** Kleur geeft huidige gezindte aan of dat het is herbestemd, zie legenda onderaan pagina

2	Balk	De Paadwizer
13	Echtenerbrug	Kruiskerk
21	Joure	De Oerdracht
33	Lemmer	Apostolisch Genootschap

34	Lemmer	Koninkrijkszaal
35	Lemmer	Rehobothkerk
49	Sintjohannesga	Hervormde Kerk

Moskeebarak

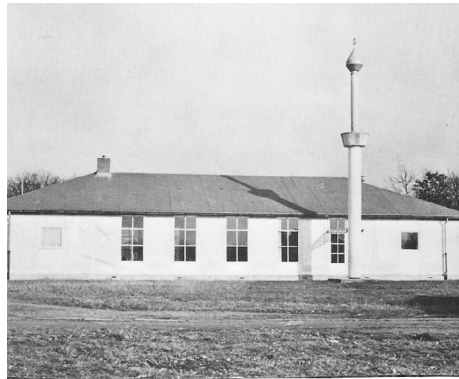
Moskee Kamp Wyldemerk

Indicatoren herbestemming

- I Interieur waardevol
- † Kerkhof (op of achter kerk)
- * Historische locatie
- M Monumentenstatus*
- 57 Nummer**

*Rijksmonument (RM), Gemeentelijk monument (GM), Voorbeschermd gem. mon. (VGM), Geen monument, maar onderdeel beschermd dorpsgezicht (*BD)
** Kleur geeft huidige gezindte aan of dat het is herbestemd, zie legenda onderaan pagina

BALK (FRL)
1957 VML MOLUKSE ISL MOSKEE (WYLDERK)

17

Gewenste omgang bij transformatie

De barak van de voormalige moskee van Kamp Wyldemerk vormt een uniciteit. De moskee heeft voor Nederland een **bijzondere herinneringswaarde** als:

1. de **tweede moskee van Nederland** uit 1956;
2. als enige bewaarde moskeebarak, voor zover bekend;
3. als één van de weinige **tastbare herinneringen aan Kamp Wyldemark** en de daarbij horende **Molukse geschiedenis**.

De barak dient nu als opslag en staat op een niet-oorspronkelijke plek. Uit een uitgevoerde waardestelling blijkt dat de barak qua stedenbouwkundige en architectonische waarde niet heel hoog scoort. Ook de authenticiteit van materiaal en functie is (in de huidige situatie) niet bijzonder hoog. Toch vertelt de barak een belangrijk cultuurhistorisch verhaal. Daarom is **behoud** het uitgangspunt.

Waar en wanneer mogelijk zou herstel van de oorspronkelijke waarden van toegevoegde waarde zijn. Als daar de afleesbaarheid en toegankelijkheid van het verhaal aan toe zou worden gevoegd, is er sprake van herstel van belangrijke cultuurhistorische waarden. De barak heeft **mu-seale waarde**.

Herbestemmingsfactoren

Monument M

- De barak is geen monument.
- Dit betekent dat dit gebouw **geen sloopbescherming** heeft.
- **Dit is een punt van aandacht.**

Interieur I

- Er is geen behoudenswaardig interieur.

Historische locatie *

- De barak bevindt zich niet op een historische locatie.

Kerkhof †

- Niet van toepassing.

Disclaimer tekst en beeld

Bij het samenstellen is de grootst mogelijke zorgvuldigheid nagestreefd. Toch kan de informatie in deze uitgave niet juist of onvolledig zijn. De gemeente De Fryske Marren is hiervoor niet aansprakelijk. Als u van mening bent dat er beeldmateriaal is gebruikt waarvan u het beeldrecht heeft, neem dan contact op met de gemeente De Fryske Marren.

Copyright

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen, in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt worden in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de gemeente De Fryske Marren.

Verantwoording beeldmateriaal

Bronvermelding per kerknummer

1,4 H. Christoffelparochie
8, 12,14, 15, 16, 25, 27 (ext), 29 (ext), 31. (ext), 38 (ext), 42, 43, 46, 47 (int), 48 (int), 53 (int), 54 (ext), 55, 59 (int) Wikipedia
9 VEG Bantega
11 Protestantse Gemeente Sint Johannesga –

Delfstrahuizen

13 Protestantse Gemeente Echtenerbrug – Oosterzee

15, 24 Protestantse Gemeente Joure

17, 33 (int), 34 Reliwiki

18 Protestantse Gemeente Haskeroord

19, 41, 58 Peter Karstkarel, via de Cultuurhistorische kaart Provincie Fryslan

26, 30, 57 (int) Theo Hop, via de Cultuurhistorische kaart Provincie Fryslan

27 (int) Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

28 Nieuw Apostolisch Genootschap Lemmer

29 (int) Protestantse Gemeente Lemmer

31 (int) FOLKK

28 (ext), 32, 33 (ext), 35 (ext), 37, 45 Google Streetview

35 (int) You Tube

36 Google

38 (int) L&O Architecten

39 (int) Protestantse Gemeente Harick – Oudega

41 (int), 49 (int) Kerkomroep

49 (ext) Meile Tamminga, via de Cultuurhistorische kaart Provincie Fryslan

53 (int) Rido.nl

54 (int) Trouwen.nl

Overige pagina's

p 33 Wikipedia

p 67 L&O Architecten

p 69 Trouwen.nl

Overige afbeeldingen Kaader kerkadvies